

Міністерство освіти і науки України
Дніпропетровський національний університет

В. Л. Булахов, О. Є. Пахомов

**БІОЛОГІЧНЕ РІЗНОМАНІТТЯ УКРАЇНИ.
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ.
ССАВЦІ (*Mammalia*)**

Дніпропетровськ
Видавництво ДНУ
2006

ЗАЄЦЬ СІРИЙ

Заяць-русак

Lepus europaeus Pallas (1778)

Ряд Зайцеподібні – *Lagomorpha* (*Duplicidentata*)

Родина Зайцеві (Заячі, Зайці) – *Leporidae*

Таксономічна характеристика. Один із 23 видів роду. Один із двох видів роду у фауні України, єдиний вид роду у фауні Дніпропетровської області, представлений двома підвидами: *L. e. hybridus* Pallas (1911) і *L. e. tesquorum* Ognev (1923).

Статус. Вид занесений до додатка 3 Бернської конвенції.

Морфологічні ознаки. Розміри тіла середні. Довжина тіла 50–69, ступні – 12,4–16,7, вуха – 10,2–12,0 см. Зубна формула: $i\ 2/1\ c\ 0/0\ pm\ 3/2\ m\ 2-3/3 = 26-28$. Вага 3,9–7,0 кг. Вуха, відігнуті вперед, далеко заходять за кінчик носа. Задні ноги довгі. Волосяний покрив м'який і густий. Забарвлення влітку вохристо-сіре, вохристо-руде з великими чорно-бурими плямами. Боки світліші, без строкатості. По зовнішньому краю вуха проходить чорно-бура смуга. Під очима, поблизу їх переднього краю, розташовані темні плями. Хвіст короткий, клиноподібної форми, зверху чорно-бурого, знизу – білого кольору. Зимою забарвлення стає помітно світлішим (рис. 4.36).

Рис. 4.36. Заєць сірий

Поширення. Степова, лісостепова та південна частина лісової зони Європи, Північно-Західний Казахстан, південь Сибіру. В Україні та Дніпропетровській області поширений по всій території (карта 21).

Місцеперебування. Мешканець степових і лучних ландшафтів, заходить у ліси. Серед лісових систем віддає перевагу лісосмугам, аренним борам і узліссям дібров. Улюблені місця – чагарники, поля. Уникає суцільних лісових масивів. Сховища – лігвища, що являють собою ямки серед рудеральних рослин у густій траві або на ріллі.

Біологічні особливості. Активність. Осілий вид, активний протягом року. В основному веде сутінковий і нічний спосіб життя. У зимовий період проявляє активність і в денні години.

Розмноження. Статева зрілість наступає на другому році. Період розмноження дуже розтягнутий. Починають паруватися в кінці січня. Вагітність триває 45–48 діб. Самки народжують 1–6 зрячих, укритих волосяним покривом зайченят. За рік приносять 3–4 приплоди. У перших приплодах буває 1–3, в наступних – по 3–6 малят. Одразу ж після народження зайченята починають бігати, а через два тижні переходятять на рослинні корми.

Живлення. Основу живлення зайця сірого складає трав'яна рослинність. У зимовий період тварини переходят на озимі культури, гілки та кору молодих дерев. Особливо охоче поїдають пагони та кору клена, в'яза, глоду, верби, осики, яблуні, груші. Из трав'яних рослин віддають перевагу бобовим, злаковим, мареновим. Хрестоцвіті та складноцвіті займають у живленні зайця другорядну позицію. За даними наших досліджень, зелена маса (трава, листя) у живленні зайця складає 69,8 % від загальної ваги корму. На гілки та кору припадає 30,2 %.

Линяння. Линяють двічі на рік: навесні (березень–квітень) та восени (жовтень–листопад).

Вороги, паразити, хвороби. На зайців полюють вовк, лисиця, єнотовидний собака, куниці, тхори, сови, хижі птахи. Серед паразитів переважають іксодові та гамазові кліщі. Ендопаразитів мало. Хворіють на туляремію, пастерельоз, бруцельоз, псевдотуберкульоз.

Оцінка чисельності. Чисельність зайця залишається досить великою. Але й у нього спостерігається повільне зменшення щільноті, яка знизилась із 5 до 3 балів. За даними мисливських господарств, в області нараховується від 118 до 130 тисяч зайців. У різних угіддях і екосистемах його чисельність складає від 0,02 до 0,06 особин/га. Найменша кількість відмічається в заплавних дібровах, найбільша – в агроценозах і аренних екосистемах.

Причини зміни чисельності. На чисельність виду значно впливають такі чинники як забруднення угідь пестицидами, техногенне забруднення, недотримання правил обробки сільськогосподарських угідь.

Заходи охорони. Охороняється в мисливських заказниках.

Соціальне значення. Цінний промисловий звір. Використовується м'ясо та хутро, яке йде в основному на виготовлення фетру. У зимовий період може являти загрозу для озимих культур і садів.

Функціональне значення. Мало вивчене. Улаштування лігвищ пов'язане з незнанчим порушенням ґрунтового покриву у вигляді невеличких ям, які сприяють у період опадів збільшенню водопроникливості. Значна роль виду в створенні вторинної біологічної продуктивності екосистем.

КРІЛЬ ДИКИЙ

Дикий кролик

***Oryctolagus cuniculus* Linnaeus (1758)**

Ряд Зайцеподібні – *Lagomorpha* (*Duplicidentata*)

Родина Зайцеві (Заячі, Зайці) – *Leporidae*

Таксономічна характеристика. Єдиний вид роду. У фауні України та Дніпропетровської області представлений підвідом *O. c. cuniculus* Linnaeus (1758).

Статус. Не має. В області зник після невдалої акліматизації.

Морфологічні ознаки. За розмірами менший, ніж заєць. Довжина тіла 36–44 см, ступні – 8,1–9,6, вуха – 6,5–7,0 см. Зубна формула: $i\ 2/1\ c\ 0/0\ pm\ 3/2\ m\ 3/3 = 28$. Вага 1,5–2,5 кг. Задні ноги коротші, ніж у зайця, загнуте наперед вухо не доходить до кінця морди. Забарвлення спинної частини буро-сіре, шия за вухами рудо-палева, черево біле. Хвіст зверху чорний, знизу – білий (рис. 4.37).

Поширення. Середня та Південна Європа, Північна Африка. Акліматизований у Південній Африці, Австралії, Новій Зеландії, на окремих островах Тихого та Атлантичного океанів. В Україну завезений наприкінці XIX сторіччя. Акліматизація дала позитивні наслідки, вид розповсюдився в південно-західній частині України. У Дніпропетровську область дикий кріль завезений у 1965 та 1966 роках (відповідно 35 і 50 тварин). Інтродукція не дала позитивних результатів (карта 21).

Місцеперебування. Обриви берегових просторів (морів, річок), узлісся байрачних дібров, городи, сади, парки, балки, яри.

Рис. 4.37. Кріль дикий

Біологічні особливості. Оселяються колоніально. Риуть глибокі нори, які мають складну розгалужену систему ходів із гніздовими камерами та декількома виходами. Кролі постійно користуються норою, збільшуючи її. Розмножуються 3–5 разів на рік. Вагітність триває 30 діб. У приплоді звичайно 3–7 кроленят, які, на відміну від зайчат, голі та сліпі. Початок розмноження – із квітня. Статевозрілими кролі стають у 5–6-місячному віці. Живлення подібне до раціону зайців.

Вороги, паразити, хвороби. Такі, як і у зайців. У Шотландії поширене захворювання дикого кроля на паратуберкульоз (Natural paratuberculosis infection ..., 2001).

Оцінка чисельності. У місцях поширення чисельність низька. У Дніпропетровській області вид відсутній.

Причини зниження чисельності. Дуже велика щільність лисиць, хвороби.

Заходи охорони. Не впроваджувалися.

Соціальне значення. Цінний промисловий звір. Використовують хутро, яке значно міцніше, ніж у зайців, і дієтичне м'ясо. При великій чисельності може завдавати відчутної шкоди городам, садам, лісовим питомникам.

Функціональне значення. Не вивчалося. При великій чисельності може проявляти середовищевірну активність, спрямовану на формування мікроландшафту, активізацію біологічних процесів у нижніх горизонтах ґрунту, збільшення водопроникності й активізацію біологічної активності ґрунту на глибинних горизонтах.

БОБЕР РІЧКОВИЙ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ)

Речний бобр

Castor fiber Linnaeus (1758)

Ряд Гризуни (Мишоподібні) – *Rodentia (Muriformes)*

Родина Боброві (Бобри) – *Castoridae*

Таксономічна характеристика. Один із двох видів роду. Єдиний вид роду у фауні України та Дніпропетровської області, представлений підвидом *C. f. fiber* Linnaeus (1758).

Статус. Вид занесено до додатка 3 Бернської конвенції.

Морфологічні ознаки. Найкрупніший із сучасних гризунів. Досягає до 1 м у довжину (75–120 см). Вага 20–30 кг. Тіло масивне, із слабко вираженим шийним відділом. Очі та вуха маленькі. Передні кінцівки коротші задніх. Хвіст плоский, лопатоподібний, вкритий роговими лусками та рідким волоссям. Між пальцями задніх кінцівок добре розвинені плавальні шкіряні перетинки. Хутро складається з довгого та грубого остьового волосся та м'якого густого підшерстя. Забарвлення – від світлокаштанового до темно-коричневого. Спереду від анальної залози розташовані великі мускусні залози, секрет яких називають боброва струмина. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 1/1\ m\ 3/3 = 20$ (рис. 4.38).

Поширення. Франція, Німеччина, Польща, Норвегія, Північна та Західна Монголія, Північно-Західний Китай. Раніше був поширений у долинах річок Тигр і Ефрат (Legge, Rowley-Conwy, 1986). В Україні поширений у Поліссі та Лісостепу. В умовах Дніпропетровської області з'явився з початку 1990-х років унаслідок охорони та створення каскаду водосховищ на Дніпрі. Припущення Н. В. Антонець (2003) про те, що бобер річковий – аборигенний вид на Дніпропетровщині, ґрунтуються на відсутності у автора даних досліджень до 1990-х років (Мігулін, 1938; Корнєєв, 1952; Шарлемань, 1920; Сокур, 1960; Бобринский и др., 1965; Громов и др., 1963).

Рис. 4.38. Бобер річковий (а) та його хатка (б)

Наші дослідження у складі Комплексної експедиції НДІ гідробіології Дніпропетровського університету почалися ще до створення Дніпродзержинського водосховища й проводилися тричі на рік. З 1955 року і потім, після створення водосховища (з 1963 року по кінець 1980-х років) вид не зафіксовано на середній ділянці Дніпра від Кременчука і вниз по Дніпру. Ще в 1930 році М. П. Акімов відмічав останній рубіж поширення бобра по Дніпровському басейну. Отже, бобер річковий – адвентивний вид, який у результаті розширення свого ареалу почав освоювати водно-болотні угіддя Дніпропетровщини. Із 1992 року його поява зафіксована в Дніпровсько-

Орільському природному заповіднику. Можливо, на два–три роки раніше він з'явився вище по Дніпру. У теперішній час (Антонець, 1998, 2003) бобер поширився та зустрічається в заплаві р. Домоткань поблизу с. Заріччя (Верхньодніпровський район), поблизу човнової станції «Зозуля» Самарського району м. Дніпропетровськ, у гирлі старого русла р. Оріль (Царичанський район) (карта 22).

Місцеперебування. Бобер – типова напівводяна тварина, що оселяється в різних ландшафтах із наявністю водойм, найчастіше – по берегах річок із повільною течією, в озерах і великих ставах. У місцях поселень влаштовує помешкання – боброві хатки (висотою 1–2 м, діаметром до 3 м), або риє нори.

Біологічні особливості. Активність. Бобер – осіла тварина, активна протягом усього року. Добова активність припадає на сутінки та нічний період.

Розмноження. Моногами. Статевозрілими стають на третьому році життя. Розмножуються один раз на рік. Тічка починається в кінці зими. Вагітність триває 105–107 діб. Малята з'являються у квітні–травні. У виводках 3–5 малят, які народжуються зрячими та покритими волоссям. Через 1–2 доби вони можуть плавати. У тритижневому віці переходятя на самостійне живлення.

Живлення. Їжа бобра – кора, гілки, молоді пагони, різні прибережні макрофіти (латаття, півники, рогіз, очерет); особливо охоче споживає кореневища та цибулини цих рослин. Із дерев відає перевагу м'яким породам – вербі, осиці та іншим.

Линяння. Процес линяння починається навесні (квітень– травень) і триває до середини осені. Шкурки, здобуті у листопаді, за густотою та м'якістю волосяного покриву мало відрізняються від здобутих зимою.

Вороги та хвороби. Вороги бобра – вовки, лисиці, собаки, великі соми та шуки, що особливо часто нападають на молодь. Хворіють на паратиф, пастерельоз, кокцидіоз. До туляремії бобри проявляють стійкість. З ендопаразитів виявлений печінковий сисун, стихорхіс, аскариди.

Оцінка чисельності. Бобер річковий був численним видом, але надзвичайно великий промисловий тиск спричинив зменшення чисельності популяцій до критичного рівня. В Україні бобер був завжди рідкісним видом. В останні часи у зв'язку з охороною та зміною гідрологічного режиму його чисельність значно зросла, він почав активно розширювати свій ареал. У Дніпропетровській області чисельність виду не перевищує 55 особин.

Причини зміни чисельності. Негативні – обміління водойм, техногенне забруднення середовища, браконєрство. Позитивні – створення каскаду водосховищ, які сповільнюють течії, утворюють умови, близькі до лиманно-озероподібних із численними затоками; будівництво магістральних водних каналів.

Заходи охорони. Охороняється в Дніпровсько-Орільському природному заповіднику. Рекомендовано для відведення під заказники ділянок гирла р. Домоткань і гирла зі старицями колишнього русла р. Оріль.

Соціальне значення. Дуже цінний промисловий звір, що завжди високо цінувався за добротне хутро та дієтичне м'ясо, а також «боброву струмину», яка широко вживається в народній медицині та парфумерії.

Функціональне значення. Відіграє велику роль, перш за все своєю конструктивною діяльністю. Створюючи греблі, бобри регулюють гідрологічний баланс водних екосистем. Рийна активність сприяє ґрунтотвірному процесу, міграції ґрунтового матеріалу у водних системах.

Карта 21. Поширення зайця сірого (1) та кроля дикого (2)

Карта 22. Поширення бобра річкового

ВИВІРКА (БІЛКА) ЗВИЧАЙНА

Обыкновенная белка

Sciurus vulgaris Linaeus (1776)

Ряд Гризуни – *Rodentia* (*Muriformes*)

Родина Білкові (Білячі) – *Sciuridae*

Таксономічна характеристика. Один із 38 видів роду, єдиний вид роду у фауні України та Дніпропетровської області, представлений двома підвидами *S. v. ukrainicus* Migulin (1928) і *S. v. exalbidus* Pallas (1778).

Статус. Вид занесено до додатка 3 Бернської конвенції.

Морфологічні особливості. Маленький звір із витягнутим тілом і довгим пухнастим хвостом. Довжина тіла 19,5–28,0, хвоста – 13,0–18,6, вуха – 2,5–3,0 см. Вага 180–320 г. Голова округла, очі великі, чорні. Вуха порівняно довгі з китицями на кінцях. Пальці довгі з чіпкими кігтями. Забарвлення різко змінюється, як за сезонами, так і за районами поширення. Улітку спина забарвлена у різні відтінки рудого чи бурого кольору, зимою – від сірого до майже блакитного. Черево завжди біле, хвіст – від бурувато-сірого до рудого. Узимку хутро м'яке та пухнасте, влітку – більш жорстке, коротке та блискуче. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 2/1\ m\ 3/3 = 22$ (рис. 4.39).

Рис. 4.39. Вивірка звичайна

Поширення. Лісова зона від Західної Європи до Монголії, Північно-Східного Китаю, Кореї, Японії. На південь від кордону лісової, з охопленням північної частини лісостепової зони. В останні роки спостерігається збільшення її чисельності у лісових екосистемах Італії та розширення ареалу виду (Occupancy of isolated woodlots ..., 1994). В Україні досить пошиrena в Поліссі та лісостеповій смузі. По лісових насадженнях може проникати до степової зони. У Дніпропетровській області вид з'явився у 1980-х роках. По-перше, вивірка була акліматизована працівниками зоолабораторії Дніпропетровського національного університету (Товбин, 1990). Інтродукційний матеріал одержаний із Північного Казахстану. Вид інтродуктований у Ботанічному саду Дніпропетровського університету та парках ім. Шевченка та Глоби. За два–три роки вивірка, оселяючись в інших парках, розповсюдилаась по зеленому кільцю навколо Дніпропетровська. По-друге, є й природне джерело її появи на території області. У середині 1980-х років вивірка помічена в залишкових аренних борах і соснових насадженнях поблизу сіл Сосновка, В'язівок, м. Тернівка (Павлоградський район). Вид вірогідно проник із Харківської області по притоку Самари – р. Тернівка (карта 23).

Місцеперебування. Населяє листяні, змішані та хвойні високостовбурні ліси. Найчастіше тримається густої частини лісу з розвиненим підліском. Гнізда влаштовує у дуплах, старих гніздах, або самостійно буде гайно, яке має кулеподібну форму з гніздовою камeroю всередині. У Дніпропетровській області найулюбленіші місця оселення – парки та сквери обласного центру, соснові насадження навколо міста, а також залишкові аренні бори.

Біологічні особливості. Активність. Осілий вид. Веде денний спосіб життя, пік активності – вранці та ввечері. Відразу після сходу сонця вивірка активно живиться декілька годин. Увечері, задовго до заходу сонця, знову виходить на годівлю. У день вона відпочиває у гнізді або на гілках дерев. У нічні години активності не спостерігається. По мірі наближення зими денні години відпочинку скорочуються, зимою може впадати у так звану зимову «дрімоту», при якій завжди легко прокидається. У м. Дніпропетровськ для гнізд використовує шпаківні; зареєстровані поодинокі випадки улаштування гнізд на балконах будинків (на 3–5-му поверхах). У неврожайні роки може мігрувати на значні відстані.

Розмноження. Статевозрілими вивірки стають у 8–10-місячному віці. Щороку самка дає два приплоди – у кінці квітня та в кінці липня – на початку серпня. Після 32–37 діб вагітності народжуються 3–7 сліпих і голих малят, які прозрівають лише на 32–37-у добу, швидко ростуть і ще через 15 діб починають самостійно годуватися.

Живлення. Живиться різноманітним рослинним кормом: насіння та плоди дерев і чагарників, бруньки, ягоди, плоди, гриби. Свій трофічний раціон доповнює тваринними об'єктами – комахами та їх личинками, мурашиними лялечками, пташиними яйцями, пташенятами, дрібними гризунами. Найважомішу частину раціону складає насіння хвойних порід, жолуді, насіння ліщини, гриби. Решта має другорядне значення.

Линяння. Линяють двічі на рік: навесні (у квітні–травні) та восени (із вересня по листопад).

Вороги, паразити, хвороби. На білок полюють куниці, тхори, ласки, горностаї, ворони, хижі птахи. На білці паразитують до 20 ектопаразитів, представлених кліща-ми, блохами та іншими кровососами. Вивірка – хазяїн 50 видів ендопаразитів – кокцидії, сисуни, цестоди, нематоди, скреблянки.

Оцінка чисельності. У місцях поширення білка – численна тварина, із різкими коливаннями за роками. У Дніпропетровській області чисельність виду низька. У різних парках обласного центру мешкає по 2–5 пар цих тварин.

Причини зміни чисельності. Нестача кормової бази.

Заходи охорони. Не здійснювалися. Проводилася агітаційна робота щодо не-припустимості ловлі тварин, а також виставлялись годівнички.

Соціальне значення. Цінний промисловий звірок. У садівництві може завдавати шкоди горіховим насадженням.

Функціональне значення. Не вивчалося.

СУРОК СТЕПОВИЙ, або БАЙБАК

Степной сурок (байбак)

***Marmota bobak* Muller (1776)**

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Білкові (Біличі) – Sciuridae

Таксономічна характеристика. Один із 13 видів роду, єдиний вид роду у фауні України та Дніпропетровської області, представлений підвидом *M. b. bobak* Muller (1776).

Статус. Не має. В умовах області перебуває на перших етапах акліматизації.

Морфологічні ознаки. Товста, досить велико-го розміру тварина. Довжина тіла до 58,8, хвоста – до 14,5 см. Вага 2,4–4,5 кг. Волосся коротке, м'яке. Забарвлення піщано-жовте з чорним, або темно-буре, рябе. Черево темніше та рудуватіше, ніж боки. Під очима бура та чорна строкатість. Навколо губ і на підборідді білі плями. Кінець хвоста темний. Добре пристосований до рибного способу життя. Про це свідчать недорозвинуті вуха, що нагадують складку шкіри, коротка шия та міцні кігти на передніх кінцівках. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 2/1\ m\ 3/3 = 22$ (рис. 4.40).

Поширення. Зараз поширення байбака має ос-трівний вигляд із розвиненим ареалом. Раніше він був поширений по всій степовій і лісостеповій зонах Європи й Азії. Унаслідок розорювання степів і збиткового промислу його ареал змінився. В Україні зберігся в Луганській, Донецькій і Харківській областях. На Дніпропетровщині почався процес інтроду-кції сурка в мисливському господарстві. У 2000 році вселені 10 особин у Юр'ївському районі, в 2001 – 20 у Верхньодніпровському, 36 – у Солонянському і 34 – у Синельниківському районах. Позитивні наслідки приживаності відмічаються лише у трьох останніх районах. У решті – результат невідомий. Від мисливців надійшли відомості про появу двох байбаків у Покровському районі. Якщо ці свідчення вірні, то вид проник на територію нашої області з Донецької (карта 23).

Місцеперебування. Байбак – мешканець рівнинних степів. Поселення відмічені на збережених цілинних ділянках. Населяє різнотравні та злакові степи. Уникає воло-гих місць із високим рівнем ґрутових вод. У незаповідних зонах байбак витіснений розорюванням степів на схили ярів і балок. Сховища влаштовує в норах, які риє сам. Нора досягає 3 м глибини (із довжиною ходів до 20 м) і закінчується гніздовою каме-

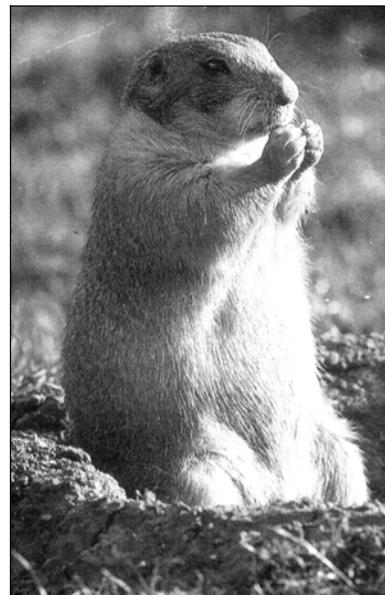

Рис. 4.40. Сурок степовий

рою. Поселення байбаків легко помітити по курганцях викинутого ґрунту, які з кожним роком збільшуються при ремонті нір.

Біологічні особливості. Активність. Осілий вид. Зимою впадає в глибоку сплячку зі значним рівнем зниження метаболізму. В одній норі у сплячці перебувають до 12–15 особин. Більшу частину свого життя байбак проводить під землею. У літню спеку з'являється на поверхні лише у прохолодні часи – від сходу сонця до початку спеки і ввечері. У сплячку впадає наприкінці вересня, а прокидається в середині березня. Таким чином, байбак – денна тварина, із проявом активності вранці та ввечері.

Розмноження. Гін відбувається після пробудження, ще в норі. Розмножуються один раз на рік. У гніздовій камері після 40–42 діб вагітності самиця народжує 3–6 малят. Період лактації триває 35–40 діб. У другій половині травня малята з'являються на поверхні. Статева зрілість настає на третьому році життя.

Живлення. Байбак живиться переважно соковитими молодими пагонами, листям, квітами та насінням різnotрав'я та злаків. Потреба в кормі – близько 1 кг/добу. Добувають корм поблизу нори. На поля не виходить і шкоди не завдає.

Линяння. Линяють байбаки один раз на рік. Линяння починається навесні та завершується восени. Перед заляганням у сплячку байбак має найгустіший волосяний покрив.

Вороги, паразити, хвороби. Вороги байбаків – вовки, собаки, лисиці, тхори та великі пернаті хижаки. Дуже уражаються аскаридами. Ектопаразити не відомі. Хворіють на чуму, пастерельоз, вірусний гепатит.

Оцінка чисельності. Рідкісний вид. В Україні нараховується всього декілька сотень особин. У Дніпропетровську область з метою акліматизації завезено 100 особин.

Причини зміни чисельності. Розорювання цілинних степів. Значна кількість лисиць, сухість степів, коли вигорає рослинність і кормова база для байбаків різко скочується або зникає.

Заходи охорони. Проводяться роботи з акліматизації виду. На місцях свого залишкового ареалу охороняється в Луганському заповіднику (ділянки Стрілецького і Проловальського степів).

Соціальне значення. Цінний мисливсько-промисловий звір. Може бути небезпечним як джерело розповсюдження чуми. Шкоди сільському господарству не завдає.

Функціональне значення. Активний ґрунторий. Ціла система нір на великій площі сприяє проникненню опадів на значну глибину, збільшує вологість ґрунту (Токарський і др., 1984). У розгалуженій системі ходів концентрується багато органічної речовини, що стимулює ґрунтотвірний процес, створює умови для розвитку та збагачення біорізноманіття у відносно бідних екосистемах.

ХОВРАХ КРАПЧАСТИЙ

Крапчата суслик

Spermophilus suslicus Guldenstaedt (1770) (*Citellus suslicus* Guldenstaedt 1770)

Ряд Гризуни – *Rodentia* (*Muriformes*)

Родина Білкові (Білячі) – *Sciuridae*

Таксономічна характеристика. Один із 20 видів роду у світовій фауні. Один із чотирьох видів роду у фауні України, один із двох видів роду у фауні Дніпропетровської області, представлений підвидом *S. s. boristhenicus* Pusanov (1958).

Статус. Вид занесено до додатка 2 Бернської конвенції та Червоного списку Дніпропетровської області (ІІ категорія).

Морфологічні ознаки. Довжина тіла до 26, хвоста – до 5,7 см. Вага – до 300 г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 2/1\ m\ 3/3 = 22$. Вуха короткі. Підошви задніх кінцівок укриті волоссям. Забарвлення спини та голови порівняно яскраве та плямисте: по сіро-коричневому фону розкидані досить великі білуваті окреслені (особливо в задній частині) плями. Такого самого кольору плями розташовані під і над очима. Хвіст із виразною світлою каймою (рис. 4.40).

Поширення. Центральна та західна частини Східної Європи. На заході від лівобережжя Дунаю та Прута на півдні до східних районів Чернівецької області на півночі. На сході північна межа проходить по лінії Рівне – Чернігів – Рязань – Казань, південна – від гирла Дунаю до гирла Дніпра, на півдні – по правобережжю до Дніпра, де переходить на лівий берег. На території України вид поширений у більшій частині правобережних і степових областей. На межі Дніпропетровщини та Полтавщини переходить на лівобережжя і поширюється у Харківську та Луганську області. Територія правобережжя Дніпропетровської області повністю входить до його ареалу (карта 24).

Місцеперебування. Населяє різно-травні степи. Тримається височин із чо-рноземними ґрунтами. Ділянок із густим трав'яним покривом уникає. Оселяється на різних схилах балок, вигонах, по узбіччях доріг, на перелогових землях, в основному колоніями. Грунторий. Тварини будують складні нори до 4 м довжиною. Входи бувають вертикальні та під кутом. У норах улаштовують комори та гніздові камери.

Біологічні особливості. Активність. Осілий вид. Міграцій майже не здійснює. Добова активність спостерігається вранці та ввечері. Пробудження від кінця березня до середини квітня. Із початку або кінця вересня ховрахи впадають у сплячку.

Розмноження. Розмножуються один раз за рік. Гін розпочинається одразу після пробудження. Вагітність продовжується 25–37 діб. У приплоді 3–5 малят (рідше до 8). Прозрівання спостерігається на четвертому тижні життя. Лактація триває 25–35 діб.

Живлення. Серед кормових об'єктів переважають надземні частини рослин, в основному злаків і сільськогосподарських культур. Ховрахи збирають їх на відстані до 40–50 м від краю поля. Добова норма споживання – до 180–250 г.

Линяння. Линяють один раз на рік. Процес линяння починається через місяць після пробудження, закінчується перед заляганням у сплячку.

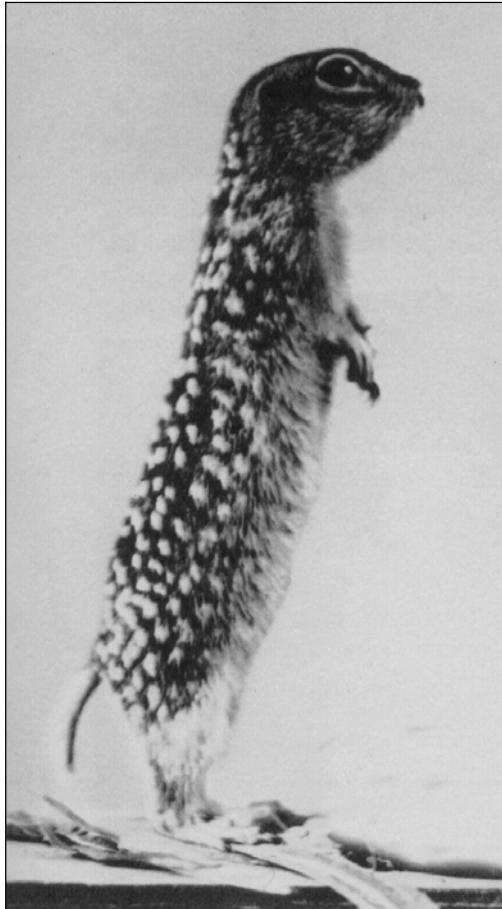
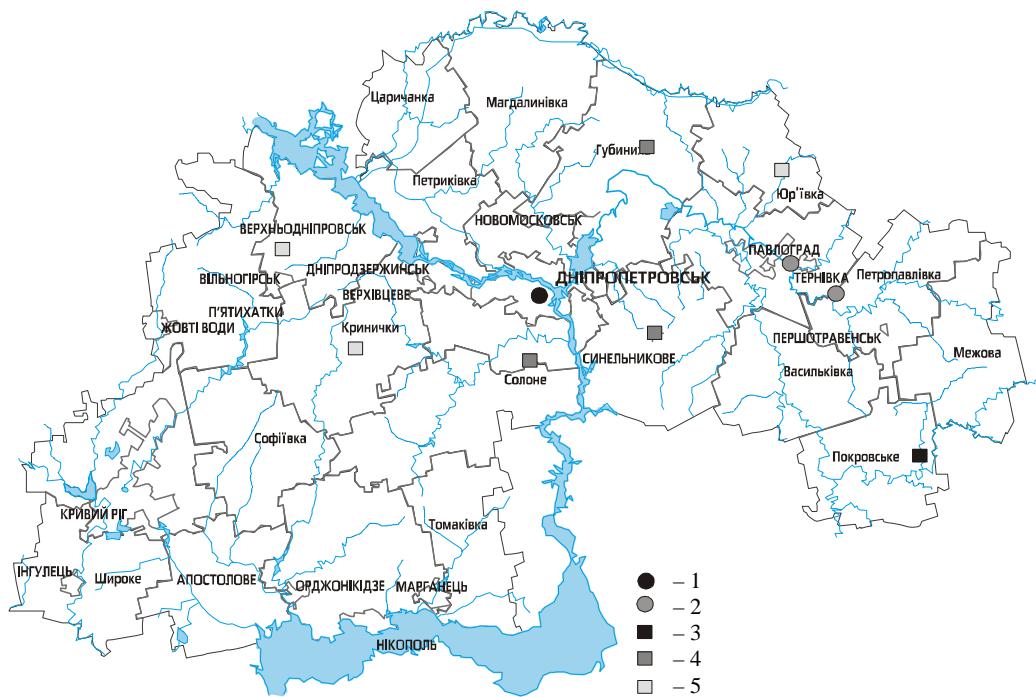

Рис. 4.40. Ховрах крапчастий

Карта 23. Поширення вивірки звичайної (місця інтродукції (1) та самостійного проникнення на територію області (2)) та сурка степового (місця самостійного проникнення (3), початкових етапів інтродукції (4) та ділянки, на яких не встановлені результати інтродукції (5))

Карта 24. Поширення ховрахів крапчастого (1) та сірого (2)

Вороги, хвороби. Вороги – здебільшого хижі птахи, особливо шуліки та канюки. У живленні шуліки чорного ховрах складає до 70 % від споживаної маси (Булахов, 1965). Із решти ворогів слід відзначити жовтоногого мартина. Серед ссавців – тхори. Ховрахи хворіють і переносять віруси кліщового енцефаліту, бактерії чуми, туляремії.

Оцінка чисельності. Вид був масовим і вважався одним із загрозливих шкідників сільського господарства. У 1950-і роки його щільність оцінювалася найвищим балом – 5; зараз вона зменшилася до 1–2 балів.

Причини зміни чисельності. Масова боротьба з гризуною із застарілішим усього сільського населення, розорювання степів, масштабне використання отрутохімікатів.

Заходи охорони. Не здійснюються.

Соціальне значення. Ховрах належить до другорядних промислових хутрових звірів. Являє значну загрозу як злісний шкідник сільськогосподарських культур і можливе джерело погіршення епідеміологічної обстановки.

Функціональне значення. Як активні ґрунторий тварини сприяють процесу ґрунтоутворення, відіграють велику роль у розсоленні ґрунтів.

ХОВРАХ СІРИЙ (МАЛИЙ)

Малый суслик

Spermophilus pygmaeus Pallas (1778) [*Citellus pygmaeus* Pallas (1778)]

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Білкові (Білячі) – Sciuridae

Таксономічна характеристика. Один із 20 видів роду у світовій фауні. Один із чотирьох видів роду у фауні України, один із двох видів роду у фауні Дніпропетровської області, представлений підвидом *S. p. brauneri* Martina (1916).

Морфологічні ознаки. Дещо меншого розміру, ніж ховрах крапчастий. Довжина тіла до 25,0, хвоста – 5,0 см. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 2/1\ m\ 3/3 = 22$. Вага до 220–250 г. Підошви задніх кінцівок голі. Забарвлення буро-сіре з різним ступенем вохристого тону. Голова темніша, ніж脊на. На спині світла жовтувато-крапчастість (рис. 4.42).

Рис. 4.42. Ховрах сірий

Поширення. Від Дніпра на заході до Караганди на сході. Північна межа проходить від нижньої течії р. Ворскла до півдня від Полтави і далі по лінії Ізюм – Цурюпинськ – Кустанай – Караганда. На півдні – від Чорноморського й Азовського узбережжя на схід до Ростова-на-Дону – Ставрополя – Дагестану. В Україні зустрічається тільки на лівобережжі, де населяє Херсонську, Дніпропетровську, Донецьку, східну частину Полтавської та південно-західні райони Херсонської області. Територія лівобережжя Дніпропетровської області повністю входить до його природного ареалу (карта 24).

Місцеперебування. Мешканець відкритих ландшафтів. Населяє цілинні ділянки, перелоги, ріллю, вигони, балки, узбіччя доріг. Великих масивів ріллі уникає. Від крапчастого ховраха відрізняється тим, що оселяється у більш посушливих місцеперебуваннях,

тобто вид більш ксерофільний. Як і крапчастий ховрах, будує складні нори з коморами та гніздовими камерами. Комори більші за розмірами.

Біологічні особливості. Активність. Діяльний протягом світлої частини доби. Пік активності припадає на dennі години. Активний період складає 80–100 діб. Сроки пробудження та залягання у сплячку розтягнуті. У сухі роки впадає в літнє оціпеніння. Весняне пробудження спостерігається у березні–квітні залежно від метеорологічних умов. Іноді літнє оціпеніння може переходити в зимову сплячку, або тварини впадають у сплячку з кінця серпня – початку вересня.

Розмноження. Статева зрілість настає на другому році життя. Розмножується протягом року один раз. Після пробудження починається гін. Особливості розмноження подібні до таких у крапчастого ховраха.

Живлення. Живиться як підземними, так і надземними частками рослин. Добова потреба складає близько 120 г рослинної маси. Навесні в живленні переважають цибулини ефемерів, потім – надземні частини, особливо різні вузьколисті злакові, а близьче до осені – і полин. Із початку вигорання рослин знову переходить на живлення підземними частинами. Споживає також культурні злаки, баштанні та городні культури. Улюблена їжа – люцерна.

Линяння. Подібне з крапчастим ховрахом.

Вороги, хвороби. Вороги ті самі, що й у крапчастого ховраха. Відносно захворювань вид більш чутливий, інтенсивніше хворіє тими самими хворобами, що й передній вид.

Оцінка чисельності. Із масового виду став рідкісним. Щільність поселення зменшилася з 5 балів до 1–2 у різних районах області.

Причини зміни чисельності. Ті самі, що й у крапчастого ховраха.

Заходи охорони. Не здійснюються.

Соціальне значення. Належить до другорядних хутрових промислових видів. При значному зростанні чисельності може являти загрозу для сільського господарства, а також як можливе джерело розповсюдження епізоотій.

Функціональне значення. Те саме, що й у крапчастого ховраха.

ВОВЧОК ЛІСОВИЙ

Лесная соня

Dryomys nitedula Pallas (1773)

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Вовчкові (Вовчки, Сонеподібні) – Myoxidae (Gliridae)

Таксономічна характеристика. Єдиний вид роду. У фауні України та Дніпропетровської області представлений *Dr. n. obolenskii* Ognev (1923).

Статус. Вид занесено до додатка 3 Бернської конвенції.

Морфологічні ознаки. Довжина тіла до 11,0, хвоста – до 11,3 см. Вага 30–57 (34) г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 1/1\ m\ 3/3 = 20$. Вуха помірної довжини з округлою вершиною. Мордочка загострена, забарвлення верху сірувато-вохристе. На голові між носом і основами вух пролягає чорна смуга, яка ледве заходить за вуха. Хвіст темніший і сіріший від спини, густо вкритий порівняно довгим волоссям. Знизу воно ніби розчесане в боки й має білувате забарвлення. Черево та боки сірувато-жовті (рис. 4.43).

Поширення. Західна Європа, Східна Європа на північ до Литви, на північний схід – до Татарстану, на південь – до гірського Закарпаття, Молдови, Дніпропетровська, Луганська, пониззя Дону та гирла Волги. У гірських районах Середньої Азії та Криму вид відсутній. В Україні вовчок поширений у Поліссі, лісостепових районах. По лісових насадженнях проникає до степових районів Дніпропетровської та Одеської областей. Зустрічається у північних районах Дніпропетровщини. Південна межа ареалу простягається від П'ятихаток через Солоне та Васильківку до Покровського і далі до Великомихайлівського лісу (карта 25).

Місцеперебування. Мешканець змішаних і широколистяних лісів із багатим чагарниковим підліском. Вовчок оселяється в дібровах, залиснених балках, штучних насадженнях, лісосмугах. Віддає перевагу рідколіссям із чагарниками, узліссям дібров, особливо байрачним, ярам і балкам, що поросли чагарником. Із чагарників найулюбленніші терен та ліщина. Глухих і суцільних лісовых масивів уникає. Веде деревний спосіб життя, а для здобуття корму часто спускається на землю. Сховища влаштовує у старих гніздах сорок, ворон, хижаків, у дуплах дерев. Часто споруджує на деревах і в чагарниках кулеподібні гнізда із сухої трави, гілок і листя на висоті від 0,3 до 12,0 м. Іноді оселяється в норах або природних пустотах під корінням, які обов'язково використовує потім для зимовищ.

Біологічні особливості. Активність. Активна з весни до осені. На зиму (із жовтня по квітень) залигає у сплячку, у відліги може прокидатися. Добова активність припадає на сутінки (найбільша в нічний період). Удень відпочиває у схованках.

Розмноження. Розмножується один, рідше два рази на рік (у кінці квітня – на початку травня та наприкінці серпня – на початку вересня). Вагітність триває до 25 діб. Самки народжують 3–5 сліпих, голих малят. Через два тижні вони починають виходити із гнізда. Лактація триває 25 діб.

Живлення. Живляється різноманітною рослинною їжею (горіхами, жолудями, плодами (ягодами, насінням), бруньками). Вживає в значній кількості тваринні об'єкти: комах та інших личинок (особливо пластинчастовусих), пташенят, пташині яйця, мишій і нориць.

Линяння. Зміна волосяного покриву відбувається раз на рік. Пробуджуються вже з початком линяння, що закінчується перед зимовою сплячкою.

Вороги та паразити. Головні вороги вовчків – сови, ворони, сороки, різні куницеві. З ектопаразитів частіше зустрічаються іксодові та гамазові кліщі, які вражають до 28–30 % популяції. Спостерігалися захворювання на кліщовий зворотний тиф.

Оцінка чисельності. Чисельність соні лісової поступово знижується, але менш інтенсивно, ніж у ховрахів. Із 1950-х років, коли загальна чисельність вовчків оцінювалась у 4 бали, вона знизилася до 2 балів.

Причини зміни чисельності. Не з'ясовані.

Заходи охорони. Не здійснювалися.

Соціальне значення. При великій кількості може завдавати відчутних збитків врожаю садових культур. Вірогідний носій збудника кліщового зворотного тифу.

Функціональне значення. Не вивчалося.

Рис. 4.43. Вовчок лісовий

Карта 25. Поширення вовчка лісового: місця знахідок (1) і район загального поширення (2)

Карта 26. Поширення мишівок лісової (2) та степової (загальне поширення – 1; місця знахідок – 3)

МИШІВКА ЛІСОВА

Лесная мышовка

Sicista betulina Pallas (1775)

Ряд Гризуни – *Rodentia* (*Muriformes*)

Родина Мишівкові – *Zapodidae* (*Sminthidae*)

Таксономічна характеристика. Один із 6 видів роду світової фауни. Один із чотирьох видів роду у фауні України, один із двох видів роду у фауні Дніпропетровської області.

Статус. Вид занесено до додатка 2 Бернської конвенції та Червоного списку Дніпропетровської області (І категорія).

Морфологічні ознаки. Дуже дрібний довгохвостий звірок, зовні нагадує мишу. Довжина тіла до 7,6, хвоста – 9,0–10,7 см. Вага 8,9–11,2 г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0-1/0\ m\ 3/3 = 16-18$. Морда загострена, рухлива, вуха порівняно великі. На хвості крізь рідкий волосяний покрив помітні поперечні кільця. Забарвлення спини жовтувато- або рудасто-коричневе. Черево сіре. Від носа уздовж хребта тягнеться чорна смужка. У відловлених екземплярів на Приоріллі ця смуга ледь помітна. (рис. 4.44).

Рис. 4.44. Мишівка лісова

Поширення. Лісова та гірсько-лісова зони від Північної Угорщини, центральної частини Скандинавії до Південного Алтаю та Західних Саян. В Україні вид зареєстровано в Київській, Сумській, Чернігівській та Житомирській областях. На Дніпропетровщині була знайдена лише у Приоріллі, недалеко від с. Чернетчина Магдалинівського району (у 1967 році) та у Самарському лісі поблизу с. Андріївка Новомосковського району (у 1971 році) (карта 26).

Місцеперебування. Населяє старі високостовбурні соснові ліси, діброви з щільним ліщиновим підліском і узлісся.

Біологічні особливості. В області не відомі. Літературні джерела (Корнеев, 1912; Громов и др., 1963) свідчать, що вид оселяється в пустотах між коренями дерев, у низько розташованих дуплах, влаштовує гнізда в трухлявих пнях. Рідко рис прості нори в ґрунті. Активна в сутінки та вночі. Зиму проводить у сплячці, розмножується один раз на рік. У приплоді нараховується 4–6 малят. Живиться як рослинною (насіння, ягоди), так і тваринною їжею (в основному комахи).

Вороги, хвороби. Літературні джерела вказують на ворогів (сови, куницеві, щури) і захворювання (кліщовим енцефалітом і бешихою).

Оцінка чисельності. Не відома.

Причини зміни чисельності. Не відомі.

Заходи охорони. Не здійснювалися.

Соціальне значення. При великій чисельності являє загрозу як носій інфекцій кліщового енцефаліту та бешихи.

Функціональне значення. Не вивчалося.

МИШІВКА СТЕПОВА

Степная мышовка

Sicista subtilis Pallas (1773)

Ряд Гризуни – *Rodentia* (*Muriformes*)

Родина Мишікові – *Zapodidae* (*Sminthidae*)

Таксономічна характеристика. Один із 6 видів роду у світовій фауні. Один із чотирьох видів роду у фауні України, один із двох видів роду у фауні Дніпропетровської області, представлений підвидом *S. s. severtzovi* Ognev (1935).

Статус. Вид занесено до Червоної книги України (ІІІ категорія) та Червоного списку Дніпропетровської області (ІІІ категорія).

Морфологічні ознаки. Трохи менший за попередній вид. Довжина тіла до 7,2, хвоста – до 8,6 см. Вага 9,1–13,3 г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0-1/0\ m\ 3/3 = 16-18$. Вуха темно-бурі зі світлою каймою по краю. Загальне забарвлення спини сіре або буро-сіре. Уздовж середини спини тягнеться чорна смужка, до якої приєднуються з боків світлі смуги з розмитими зовнішніми краями. Зовні від них на задній частині тіла розташовані темні ділянки. Від лісової мишівки відрізняється сірим фоном і смугами, які відходять від поздовжньої чорної смуги (рис. 4.45).

Поширення. Степи від Угорщини та Румунії до Зайсанської котловини та Північно-Західного Китаю. В Україні поширене у степових і лісостепових правобережжих і деяких лівобережніх областях (Одеській,

Рис. 4.45. Мишівка степова

Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Дніпропетровській, Вінницькій, Київській, Полтавській, Харківській, Луганській областях і в Криму). Територія Дніпропетровщини повністю входить до ареалу виду. Найчастіше мишівка степова зустрічається на Приоріллі (Царичанський і Магдалинівський райони), у заказнику Волошанська Дача (Юр'ївський район), на лівобережжі Самари (Новомосковський), на узліссях Коміса-рівського лісу, у долині рік Базавлук (Нікопольський і Апостолівський райони), Томаківка (Томаківський) та Вовча (Покровський), у Дніпровсько-Орільському заповіднику (Петриківський район) (карта 26).

Micetoperебування. Найчастіше трапляються на неораних ділянках, перелогах, цілинних ділянках, у балках, на вигонах, сіножатях, вільних від лісу піщаних ділянках; на оброблених землях зустрічаються на посівах конюшини та проса. Живуть у неглибоких простих норах, які закінчуються гніздовою камериною. Нори риуть самі або використовують житло нориці та мишей.

Біологічні особливості. Активність. Найактивніші після заходу сонця та вночі; часто можна зустріти й у день. У зимовий період впадають у тривалу сплячку.

Розмноження. Розмножуються один раз на рік (кінець травня – початок червня). Самиця народжує 3–6 сліпих, голих малят. У кінці липня молодь досягає розмірів дорослих тварин.

Живлення. Живляться мишівки переважно м'якою зеленою рослинністю та сочковитими підземними частинами. Охоче поїдають дрібних комах (довгоносиків, жуків-кузьок, турунів).

Линяння. Даних немає.

Вороги, хвороби. Серед ворогів зареєстровані сови, ласки, тхори. Паразити та хвороби не відомі.

Оцінка чисельності. Нечисельна група тварин. Із 4 балів щільноті чисельність скоротилася до 1. У деяких місцях може утворювати помітну чисельність: у Дніпровсько-Орільському природному заповіднику на піщаних відкритих ділянках в осінній період (1991–1996 рр.) у мишоловки потрапило 308 звірків за 17650 пастко-діб (Антонець, 1997). В інших місцях чисельність низька.

Причини зміни чисельності. Не з'ясовані.

Заходи охорони. Не здійснювалися.

Соціальне значення. Не визначене.

Функціональне значення. Не вивчалося.

ТУШКАН (ТУШКАНЧИК) ВЕЛИКИЙ, АБО ЗЕМЛЯНИЙ ЗАЄЦЬ ВЕЛИКИЙ

Большой тушканчик (Земляной заяц)

Allactaga jakulus Pallas (1778) [*Allactaga major* Kerr, 1792]

Ряд Гризуни – *Rodentia* (*Muriformes*)

Родина Тушканчикові – *Dipodidae* (*Allactagidae*)

Таксономічна характеристика. Один із 10 видів роду, єдиний вид роду у фауні України та Дніпропетровської області, представлений підвидом *A. ja. jakulus* Pallas (1778).

Статус. Вид занесено до Червоної книги України (ІІ категорія) та Червоного списку Дніпропетровської області (ІІ категорія).

Морфологічні ознаки. Найбільший за розмірами серед тушканів. Довжина тіла до 26,0, хвоста – до 30,8, задньої стопи – 9,3 см. Вага 230–290 г. Голова коротка. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0-1/3\ m\ 3/3 = 16-18$. Морда витягнена, спереду дещо сплющена, вуха довгі. Очі великі, дуже виступають з орбіт, мають опуклу рогівку. Зорові осі очей спрямовані одна до одної під кутом 145° у вертикальній площині та 170° – у горизонтальній. Таке розташування забезпечує тварині можливість панорамного огляду (Андреев, 1988). Задні п'ятипалі кінцівки за рахунок стопи довгі. На кінці хвоста добре виражений так званий «прапор»: кінцеве волосся хвоста утворює на звуженій частині задньої третини хвоста чорний колір, кінцева частина хвоста – біла. Забарвлення зверху від бурувато-сірого до піщано-сірого (рис. 4.46).

Рис. 4.46. Тушкан великий

Поширення. Степові райони Східної Європи, Західного Сибіру та Казахстану. В Україні поширений у лісостеповій і степовій зонах Лівобережжя. На Правобережжі зустрічається тільки у Дніпропетровській, Херсонській та Миколаївській областях. У Дніпропетровській області поширений скрізь на лівобережжі та в південній і східній частині правобережжя (карта 27).

Mісцеперебування. Населяє рівнинні чорноземні степи, оселяючись на узбіччях оброблених ланів, схилах балок у річкових долинах. Рідше зустрічається на галевинах, що оточують байрачні діброви та штучні лісові насадження. На твердих ґрунтах рисує своєрідні нори, які бувають постійними та тимчасовими. Викиди землі у тимчасових норах виносить далеко від входу. Нора розташована майже паралельно поверхні ґрунту (під невеликим кутом $5-8^{\circ}$). У північній частині нори в глибину йдуть віднорки, де облаштовуються гніздові камери. Постійні нори відрізняються тим, що від ходів, які розташовані паралельно поверхні землі, відокремлюються глибокі віднорки на глибину до 1–2 м із зменшеними камерами. Входи часто забивають ґрунтовими пробками.

Біологічні особливості. Активність. Нічні тварини. Виходять із нір після заходу сонця та повертаються удо світа. У сплячку впадають протягом кінця жовтня – першої декади листопада. Пробуджуються в кінці березня – на початку квітня.

Розмноження. Період розмноження розтягнутий, триває від пробудження всю весну та першу половину літа. Парування відбувається одразу після пробудження (березень–квітень). У виводку 2–8 (у середньому 3–4) малят.

Живлення. Живиться переважно соковитими підземними частинами рослин і молодими паростками (лілейні вегетативні частини дикорослих і культурних злаків), насінням злаків, дині, гарбузів і кавунів. Зустрічаються серед об'єктів живлення й різні комахи (переважно жуки).

Линяння. Не встановлене.

Вороги та хвороби. Головні вороги тушканчика великого – тхори, лисиці, коти, сови. Хворіє на чуму, зареєстрований як носій ряду загрозливих для людини та домашніх тварин інфекцій.

Оцінка чисельності. З кожним роком чисельність зменшується. У 1950-х роках щільність його популяції оцінювалася в 4 бали, зараз – 1. За результатами проведених обліків у Присамар'ї чисельність виду на початку 1980-х років складала всього 0,2–0,3 особин/га.

Причини зміни чисельності. Різке знищенння доступних місць існування, сільськогосподарське та техногенне забруднення.

Заходи охорони. Охороняється в державному заказнику Комарівщина.

Соціальне значення. Другорядний промисловий хутровий звір. При великій чисельності може завдавати відчутної шкоди баштанам. Природне джерело бактерії чуми.

Функціональне значення. Рийна активність тушканів сприяє активізації ґрунтотвірних процесів. Збільшується природна вологість, аераційні властивості ґрунтів, інтенсифікуються гумусоутворення, створюються сприятливі умови для формування біорізноманіття в едафотопах (Булахов, Пахомов, 1988).

СЛІПАК ЗВИЧАЙНИЙ (ЗІНСЬКЕ ЩЕНЯ)

Обыкновенный слепыш

Spalax microphthalmus Guldenstaedt (1770)

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Сліпакові (Сліпаки) – Spalacidae

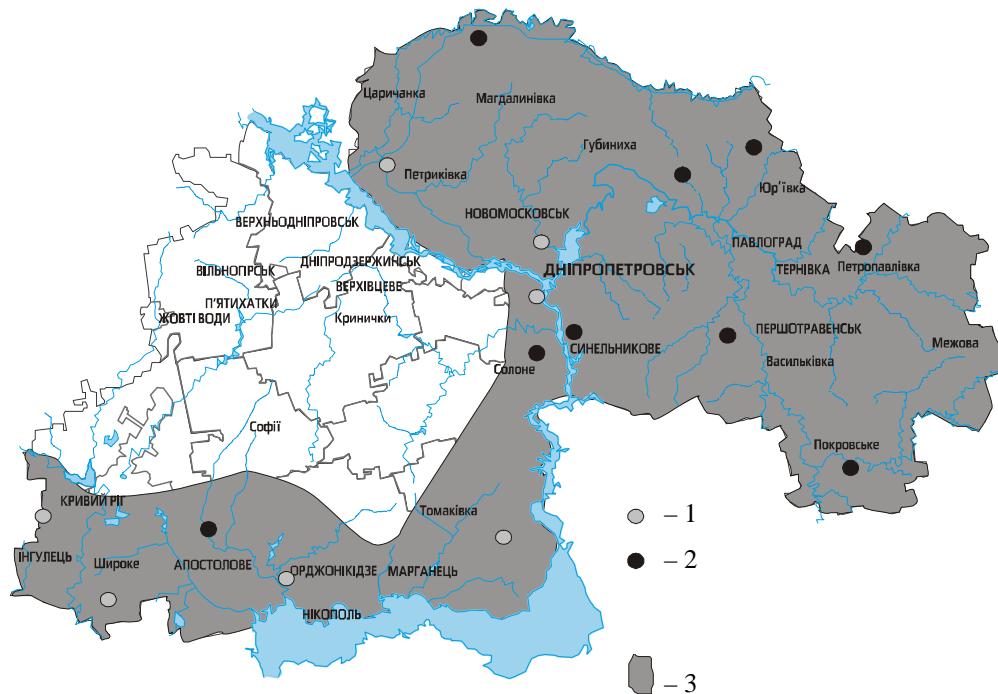
Таксономічна характеристика. Один із п'яти видів роду, один із чотирьох видів роду у фауні України, один із двох видів роду у фауні Дніпропетровської області, представлений номінативним підвидом *S. m. microphthalmus* Guldenstaedt (1770).

Статус. Не має.

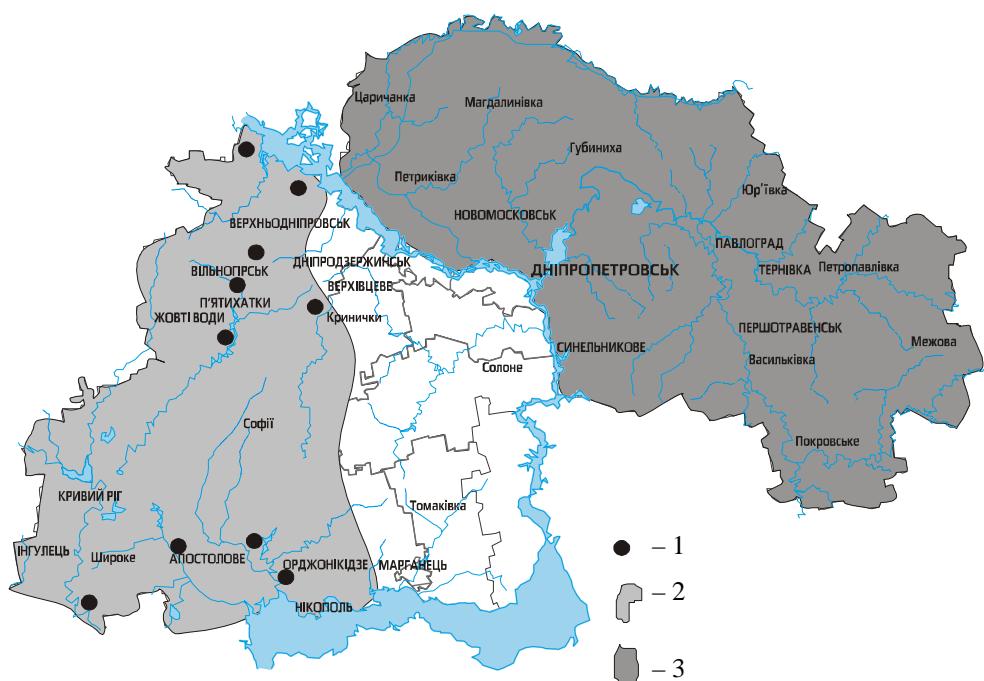
Морфологічні ознаки. Довжина тіла 22,4–26,0, хвоста – 1,0–4,5, задньої ступні – до 3,0 см. Вага – 280–320 г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/4 = 18$. Тіло максимально пристосоване до підземного способу життя. Тулуб валькуватий із короткими кінцівками, товстою шию. Голова сплющена, у вигляді тупого, звуженого вперед клина. По боках голови два жорстких, голих шкіряних канти. Очі відсутні. Вухо має вигляд малопомітного шкіряного валика. Різці виростами губ ізольовані від ротової порожнини. Хвіст дуже короткий. Волосяний покрив густий, слабко диференційований на остисте волосся та підшерстя. Забарвлення від сірувато-палевого до вохристо-бурого (рис. 4.47).

Поширення. Степ і лісостеп від Дніпра до Волги, північна межа ареалу проходить по лінії Чернівці – Суми – Орел – Тамбов – південь Ульяновської області. В Україні поширений у степових і лісостепових районах Лівобережжя. У Дніпропетровській області зустрічається по всій території лівобережжя (карта 28).

Місцеперебування. Оселяється на відкритих просторах, цілинних ділянках, по схилах балок, на неораних землях, толоках, сіножатах. В умовах області улюблені місцеперебування – узлісся, штучні насадження на плакорі, байрачні діброви. Великих лісових масивів уникає. Для годівлі може переміщуватись на городи та поля. Активний ґрунторій. Система нір дуже розгалужена. Ґрунт викидає на поверхню, утворюючи пагорбки (нанорельєф). Глибина нір до 1–5, довжина – до 250 м. У норах утворює гніздувальні камери та комори.

Карта 27. Поширення тушканів великого: місця сучасних знахідок (1), реєстрації до 1970-х років (2) та ділянки загального поширення (3)

Карта 28. Поширення сліпаків: звичайного (3) та подільського (загальне розповсюдження – 2 та місця реєстрації – 1)

Біологічні особливості. Активність. Активний цілодобово, особливо вранці та ввечері. На зиму в сплячку не впадає; активність падає, але можна спостерігати зимові викиди. У коморах заготовляє корми, якими годується в зимовий період, доповнюючи їх підземними частинами рослин.

Розмноження. Не вивчене. Протягом літа, вірогідно, бував один приплід, який налічує 1–5 малят. У липні малята стають самостійними та починають спорудження власної системи ходів.

Рис. 4.47. Сліпак звичайний

Живлення. Живляться сліпаки рослинною їжею. Переважно вони коренеїди. Листя та стебла затягають за коріння в нори, після чого поїдають. Домінуюча їжа – цисторій, конюшина, цибулинні.

Линяння. Зміна зимового хутра починається навесні і триває до пізньої осені. Строки та характер осіннього линяння не вивчені.

Вороги та хвороби. Не відомі.

Оцінка чисельності. Чисельність виду зменшилась, але він залишається масовим. Із 1950-х років по теперішній час щільність поселень скоротилася з 5 балів лише до 4. У різних популяціях нараховується 1,4–3,0 особин/га.

Причини зміни чисельності. Скорочення площ, придатних для існування виду.

Заходи охорони. Не здійснювалися.

Соціальне значення. Другорядний промисловий хутровий звір. На городах може завдавати шкоди (особливо врожаю картоплі). На сіножатях погіршує умови заготівлі сіна.

Функціональне значення. Досить значне. Будуючи складну систему нір, тварини створюють сприятливі умови для ґрунтотвірних процесів: зменшують твердість ґрунтів, зволожують, інтенсифікують підземну аерацію, підвищують міграцію хімічних елементів, сприяють гумусоутворенню, розсолюють ґрунти, збагачують їх поживними речовинами, прискорюють мінералізаційні процеси, інтенсифікують біологічну активність ґрунтів, створюють сприятливі умови для збереження та збільшення біорізноманіття. Щорічно на сінокосах ними виносиється в кореневий шар ґрунту кількість кальцію, що дорівнює необхідним для компенсації втрат із травостоем обсягам цієї речовини (Ходашова, 1967, 1970).

СЛІПАК ПОДІЛЬСЬКИЙ

Подольский слепыш

Spalax zemni Erxleben (1777)

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Сліпакові (Сліпаки) – Spalacidae

Таксономічна характеристика. Один із п'яти видів роду у світовій фауні. Один із чотирьох видів роду у фауні України, один із двох видів роду у фауні Дніпропетровської області.

Статус. Вид занесений до Червоної книги України (ІІ категорія) та Червоного списку Дніпропетровської області (ІІ категорія).

Морфологічні особливості.

Вага тіла 210–290 г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/4 = 18$. За своїми морфологічними ознаками подібний до сліпака звичайного. Відрізняється від нього меншими розмірами (довжина тіла 20,0–24,7 см) і особливостями будови черепа. У звичайного сліпака носові кістки довші або дорівнюють суміжній довжині лобних і тім'яніх кісток. У подільського сліпака вони значно коротші. Лобно-носовий шов у звичайного сліпака прямий або носові кістки видаються назад; у подільського сліпака цей шов має форму дуги з опуклістю, повернутою вперед, або він дещо кутуватий, але кістки коротші за відростки міжщелепних кісток. Сліпак подільський має світліше забарвлення, із золотистим відливом (рис. 4.48).

Рис. 4.48. Сліпак подільський

Поширення. Ареал розташований в Україні. Вид поширений у Північно-Західному Причорномор'ї, Північній Буковині (Дністер – Прут); на більшій частині Правобережжя України, за винятком крайніх північних районів Житомирської та Київської областей. Західна межа ареалу проходить по ріках Сан та Верхній Дністер, південна – по Бугу, східна – по правобережжю Дніпра (крім нижньодніпровських пісків). У Дніпропетровській області сліпак поширений на правобережжі. Східна межа ареалу проходить приблизно по лінії Верхньодніпровськ – Кринички – Нікополь (карта 28).

Місцеперебування. Ділянки цілини, схили та тальвеги балок, узбіччя доріг, пішані пустирі, лісосмуги, узлісся байрачних дібров. Як і попередній вид, утворює систему нір подібної конструкції. Горизонтальні ходи розташовані під поверхнею ґрунту (15–25 см), вертикальні йдуть на глибину до 3 м. Загальна довжина ходів 10–25 м.

Біологічні особливості. Активність. Активність – цілодобова, із періодами відпочинку після насичення. У зимову сплячку не впадає. Зрідка навіть риє ґрунт у пошуках корму.

Розмноження. Мало досліджено. Самка раз на рік (лютий–березень) народжує 1–5 малят.

Живлення. Живиться корінням трав, чагарників і дерев, кореневищами, цибулинами, стеблами та пагонами різних видів соковитих рослин, які сліпак разом із корінням затягує в нори. Заходячи на городи, споживає коренеплоди картоплі та буряків.

Линяення. Не з'ясоване.

Вороги та хвороби. Не відомі.

Оцінка чисельності. З'явився на території області в 1920-х роках. Чисельність низька, менше 0,1 особини/га.

Причини зміни чисельності. Не досліджувалися. В інших областях вказується на господарську діяльність людини, пов'язану з обробкою землі (Філінчук, 1994).

Соціальне значення. Другорядний промисловий хутровий звір. У великій чисельності спроможний завдавати шкоду полям і присадибним ділянкам.

Функціональне значення. Важлива роль сліпака, пов'язана з риальною активністю, яка відбувається на ґрунтотвірних процесах (див. у попереднього виду).

МИША ПОЛЬОВА

Полевая мышь

Apodemus agrarius Pallas (1778)

Ряд Гризуни – *Rodentia* (*Muriformes*)

Родина Мишеві (Миши) – *Muridae*

Таксономічна характеристика. Один із двох видів роду у світовій фауні, фауні України та Дніпропетровської області, представлений номінативним підвидом *A. a. agrarius* Pallas (1778).

Статус. Не має.

Морфологічні ознаки. Дрібні звірки. Довжина тіла 10,0–12,5 см. Хвіст коротший за тулуб, довжиною до 9 см. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Вага 12,6–32,0 (18,9) г. Морда притуплена. Вуха та очі порівняно невеликі, задня ступня відносно коротка. Хутро на спині грубіше, ніж у інших мишей. Забарвлення спини руде з вохристим чи бурим відтінком. Уздовж хребта тягнеться чорна смуга. Черево білясте, основа волосся темна (рис. 4.49).

Рис. 4.49. Миша польова

Поширення. Більша частина Західної та Східної Європи, Південний Сибір, півострів Корея, Північно-Східний Китай. Усі територія України та Дніпропетровської області входить до ареалу виду (карта 1).

Micetoperебування. Мешканець лісової, лісостепової та степової зони. Тримається відкритих і чагарниковых біотопів. Населяє зволожені ділянки заплав річок, узлісся, вирубки, поля. Суцільних лісових масивів уникає. Восени концентрується у скрітах соломи. Мешкає в норах, які сам споруджує. Нори прості, неглибокі, мають по 3–4 виходи.

Біологічні особливості. Активність. Вид осілий, але здатний активно здійснювати кормові переміщення. Активний переважно в сутінки і вночі, у тому числі й у зимовий період.

Розмноження. Розмножується 4–5 разів на рік. У кожному приплоді по 5–7 макліят. Статева зрілість настає в трохмісячному віці.

Живлення. Склад кормів різноманітний. Основу літнього живлення складає хлорофілоносна частина рослин – стебла, листя. В осінньо-зимових кормах переважають насіння та ягоди, також живиться на озимині. Споживає багато комах. Інстинкт заготівлі кормів проявляється слабо.

Вороги, паразити, хвороби. Ворогів дуже багато. Майже всі хижі ссавці та птахи, а також змії та навіть жаби. На тілі багато ектопаразитів, особливо бліх, гамазових та іксодових кліщів. Загальна зараженість складає 75–100 %. Хворіють на туляремію, лептоспіroz, бешиху, геморагічний нефрозонефрит.

Оцінка чисельності. Масовий вид. На полях у різні роки чисельність виду може коливатись від 30 до 70 особин/га; у лісосмугах – 30–60, у штучних лісових насадженнях – у середньому 20–30, у байрачних дібровах – до 18–25, в аренних борах – 2–5, у заплавних дібровах – 5–10 особин/га.

Причини зміни чисельності. По роках спостерігаються коливання чисельності. Зменшують її несприятливі метеорологічні умови (особливо взимку) та хвороби.

Заходи охорони. Не здійснюються.

Соціальне значення. Належить до числа найшкідливіших для сільського господарства видів. Особливо великої шкоди завдають зерновим культурам. Природний носій туляремії, лептоспірозу, сипнотифозних лихоманок, бешихи, геморагічного нефрозонефриту. Являє загрозу для здоров'я людини та домашніх тварин.

Функціональне значення. Рийна активність сприяє активізації ґрунтоутворення.

МИША ЛІСОВА (МИШАК ЛІСОВИЙ)

Лесная мышь

Apodemus sylvaticus Linnaeus (1758) [*Sylvaemus sylvaticus* Ognev, Vorobjov, 1929]

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Мишіні (Миши) – Muridae

Таксономічна характеристика. Один із п'яти видів роду, один із чотирьох видів роду у фауні України. Один із трьох видів роду у фауні Дніпропетровської області.

Статус. Не має.

Морфологічні ознаки. Довжина тіла 8,0–11,5, хвоста – 8,5–11,4 см (дорівнює довжині тіла). Вага 16,4–29,5 (22,5) г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Морда загострена. Вуха та очі відносно великі. Хустро на спині м'яке. Забарвлення спини сірувато-руде, вохристе, темної смуги немає, черево білясте. На грудях часто розвинена вохристі плями. Утворює гібриди з жовтогорлою та уральською мишею (рис. 4.50).

Поширення. Лісова зона більшої частини Євразії (крім південних частин), Північна Африка. Територія України входить до ареалу цього виду, але найбільша його

чисельність – на сході України. На Дніпропетровщині зустрічається від Дніпра до східних меж області (карта 29).

Micetoperебування. Мешканець лісової та лісостепової смуги. На території області віддає перевагу байрачним і заплавним лісам, узліссям, штучним лісовим насадженням, лісосмугам, очеретяним заростям по берегах озер. Нори рис рідко. Сховища влаштовує в дуплах, розташованих у 10–70 см над землею, у трухлявих пнях, пустотах під корінням дерев.

Рис. 4.50. Миша лісова

Біологічні особливості. Активність. Осілий вид. Восени може здійснювати невеликі міграції, пов’язані з кормом. Добова активність припадає на сутінковий і нічний періоди.

Розмноження. Протягом року приводить до п’яти приплодів. В області розмножується практично цілий рік. У приплоді 5–7 малят. Статевозрілими вони стають у 2,0–2,5 місяця.

Живлення. Основна їжа – насіння деревних порід, ягоди, комахи. Улітку раціон живлення доповнюється зеленою масою (трава, листя). Ранньою весною поїдають рештки минулорічних врожаїв насіння, а з початком вегетації переходят на зелені частини рослин. Із досягненням насіння дерев миша лісова поступово переходить на насіннєвий раціон, потім знову на зелений корм, а з останнього – на насіння кленових, липи, дуба, ясеня. Робить запаси в норах і дуплах.

Вороги, паразити, хвороби. Вороги ті самі, що й у польової миші. Зараженість ектопаразитами в різні роки та у різних біотопах складає 60–90 %. Хворіє на туляремію, лептоспіroz, лімфоцитарний хоріоменінгіт, паратиф.

Оцінка чисельності. Масовий вид. У різних екосистемах реєструють 10–40, а в роки масової чисельності – 50–120 особин/га.

Причини зміни чисельності. Метеорологічні умови, хвороби. Популяція швидко відновлюється.

Заходи охорони. Не здійснюються.

Соціальне значення. Шкодить лісовідновленню у лісових екосистемах і лісопитомниках.

Функціональне значення. У складі ґрунторий разом з іншими видами відіграє значну роль у формуванні фізико-хімічного та біологічного режиму ґрунтів.

МИША УРАЛЬСЬКА, або МИШАК УРАЛЬСЬКИЙ, МАЛА ЛІСОВА МИША

Уральская или обыкновенная лесная мышь

***Sylvaemus uralensis* Pallas (1811)**

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Мишині (Миши) – Muridae

Таксономічна характеристика. Один із п'яти видів роду у світовій фауні. Один із чотирьох видів роду у фауні України, один із трьох видів у фауні Дніпропетровської області (раніше об'єднували з мишею лісовою, виділяли як підвид, зараз виділений у самостійний вид).

Статус. Не має.

Морфологічні ознаки. Від миші лісової відрізняється меншим затемненням кінців остьового волосся та рядом анатомічних ознак. Зовні схожа на попередній вид.

Рис. 4.51. Миша уральська

Поширення. Раніше виділявся лише на території Південного Уралу, Зауралля, Західного Сибіру, Північного та Східного Казахстану. Нині, після детального таксономічного аналізу, більшість видів, які сприймалися як «лісова миша», вважаються мишею уральською. Оселяється разом із лісовою мишею, яка переважає за чисельністю та найбільше властива для центральних і західних районів України. У Дніпропетровській області поширенена скрізь (крім незначної території на північному та південному сході (карта 29).

Біологічні ознаки. Ті самі, що й у миші лісової.

Вороги, паразити, хвороби. Ті самі, що й у миші лісової.

Оцінка чисельності. У зв'язку з невиразними відмінними ознаками облік її ведеться спільно з номінативною формою. Її чисельність складає разом із лісовою мишою в лісових екосистемах 11–40 %.

Причини зміни чисельності. Ті самі, що й у лісової миши.

Заходи охорони. Не здійснюються.

Соціальне значення. Те саме, що й у лісової миши.

Функціональне значення. Те саме, що й у лісової миши.

МИШАК (МИША) ЖОВТОГОРЛИЙ

Желтогорлая мышь

Sylaemus tauricus Pallas, 1811 (*Apodemus flavigollis* Melchior (1884))

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Мишині (Миши) – Muridae

Таксономічна характеристика. Один із п'яти видів роду, один із чотирьох видів роду у фауні України, один із трьох видів роду у фауні Дніпропетровської області, представлений підвидом *S. t. tauricus* (*A. f. tauricus*) Pallas, 1811.

Статус. Не має.

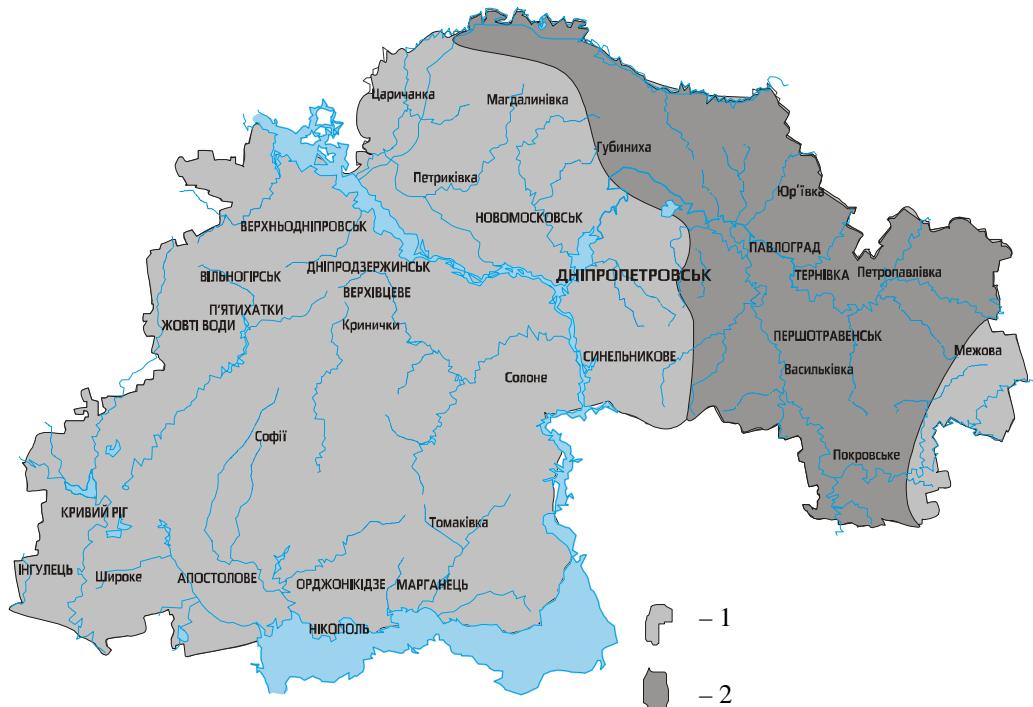
Морфологічні ознаки. Найбільша з мишей. Довжина тіла 11,2–13,5, хвоста – 11,3–13,0 см (дорівнює довжині тіла, або дещо більший за неї). Вага 21,0–40,2 (30,8) г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Подібна за морфологічними ознаками до лісової та уральської миші. Відрізняється більш інтенсивним забарвленням із розвиненим вохристим і рудуватим відтінками, великою, чітко вираженою грудною плямою (рис. 4.52).

Рис. 4.52. Мишак жовтогорлий

Поширення. Лісова зона, гірсько-лісовий пояс Західної Європи, лісова зона Східної Європи. В Україні пошиrena в лісовій та лісостеповій зонах, звідки долинами річок і балками проникає у степові райони. У Дніпропетровській області пошиrena скрізь; найбільші популяції оселилися по долинах Дніпра, Самари, Орілі, Інгульця, Базавлукі та у байрачних лісах (карта 30).

Місцеперебування. Переважно населяє стиглі заплавні та байрачні дібркови з щільним підліском і чагарниками. У зимовий період, особливо у сільській місцевості, може переселятися у населені пункти та займати різні господарські будівлі. Живе в норах, які риє під коренями дерев, а також у дуплах, розташованих на різній висоті, може заселяти шпаківні. Нори можуть досягати 1,5 м у глибину.

Карта 29. Поширення мишей: лісової (1) та уральської (2)

**Карта 30. Поширення мишака жовтогорлого: загальне поширення (1)
та ділянки з найбільшою чисельністю (2)**

Біологічні особливості. Активність. Добова активність найбільше проявляється в нічний період. У сплячку не впадає. У гніздах споруджує комори та запасає корм на зиму (до 4 кг/комору).

Розмноження. Розмножується в умовах області цілий рік, утворює до п'яти приплодів. У приплоді до шести малят.

Живлення. Найбільше виражений насіннєдній вид. Охоче живиться насінням горіха, ліщини, липи, кленів, дуба та багатьох чагарників, а також сходами та листям цих рослин, трав'яною рослинністю.

Вороги, паразити, хвороби. Вороги та паразити ті самі, що й у лісової миші. Тільки зараженість ектопаразитами майже абсолютна – досягає 100 %. Хворіють на туляремію, весняно-літній енцефаліт і трихінельоз.

Оцінка чисельності. Масовий вид. Чисельність у місцях мешкання складає 4–34 особини/га. Найбільша чисельність спостерігається в заплавних (34 особини/га) і байрачних дібровах (19), аренних борах (9); найменша – у штучних лісових масивах (4 особини/га). Зменшення чисельності не спостерігається.

Причини зміни чисельності. Зменшення щільності виду в деякі роки обумовлене неврожаєм основного корму (насіння) та хворобами.

Заходи охорони. Не вживаються.

Соціальне значення. Загрозливий шкідник лісового господарства, може знищувати до 84 % врожаю насіння та негативно впливати на лісовідновлення, зменшувати ефективність роботи лісопитомників. Велику загрозу вид становить у лісах Західної Європи (Juskaitis, 2002).

Функціональне значення. Рийна активність і активне внесення органічних речовин на значні глибини (безпосередньо під коріння дерев) забезпечують проходження ґрунтотвірних процесів у лісових біогеоценозах.

МИША ХАТНЯ

Домовая мышь

Mus musculus Linnaeus (1758)

Ряд Гризуни – *Rodentia (Muriformes)*

Родина Мишині (Миши) – *Muridae*

Таксономічна характеристика. Один із 25 видів роду у світовій фауні. Один із двох видів роду у фауні України та Дніпропетровської області, представлений підвідом *M. m. hortulanus* Nordmann (1840).

Статус. Не має.

Морфологічні ознаки. Розміри дрібні. Довжина тіла 10,0–11,0, хвоста – 10,2–10,4 см. Вага 12,0–29,0 (15,7) г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Одна з характерних морфологічних ознак, за якою легко відрізняти цей вид від інших мишей, – наявність зубчиків на задньому боці різців. Довжина хвоста становить 80–105 % від довжини тіла. Морда порівняно коротка. Середні пальці на кінцівках рівні. Забарвлення однотонне з перевагою сірого відтінку. Остьове волосся розвинене слабо (рис. 4.53).

Поширення. Поширення майже по всьому світу, крім тайги та Крайньої Півночі. В Україні та Дніпропетровській області – по всій території (карта 1).

Місцеперебування. Оптимальні умови для свого розвитку знаходить у степовій зоні. Населяє різноманітні ландшафти: лісові, польові, степові, балкові, чагарникові

екосистеми. З антропогенних екосистем домінує на городах і в агроценозах. Найбільше полюбляє річкові долини. Але перевагу віddaє людським поселенням як сільського, так і міського типу (у тому числі й у багатоповерхових будинках). У природних умовах, крім різних сховищ, риє прості нори з двома–трема виходами, глибиною до 25–30 см.

Бiологiчнi особливостi. Активнiсть. Осiлий вид, що може здiйснювати мiграцiї на 3–4 км. У природi мiша хатня – переважно сутiнковий вид. У будiвлях добова активнiсть зворотно залежить вiд активностi мешканцiв. Польовi види з осенi переходять у будiвлi або оселяються в скiртах соломи.

Розмноження. Дуже плодючi тварини. Розмножуються цiлiй рiк. Вагiтнiсть триває 20 дiб. У приплодi 4–14 (у середньому 6–8) малят. Статевозрiлими стають у двомiсячному вiцi. Здатнi утворювати разом iз норицями так звану «мишачу напасть».

Рис. 4.53. Мiша хатня

Живлення. «Дикi популяцiї» в основному споживають зерновi корми, особливо охоче поїдають насiння злакiв (у тому числi культурнi сорти), бобових i складноцвiтих. У будiвлях мiшi живляться рiзноманiтними продуктами рослинного та тваринного походження. За характером живлення цей вид можна вiднести до полiфагiв.

Вороги, паразити, хвороби. У природi основнi вороги – рiзнi хижi ссавцi, комахiднi (їжаки, рясонiжки, кроти) та птахи, у людських i господарських будiвлях – коти. Мiша хатня – найменше вразлива для ектопаразитiв. Ступiнь зараженостi в природних умовах (на прикладi лiсiв Присамар’я) становить усього 41,4 %. У той же час вид має багато хвороб – чума, туляремiя, клiщова сипнотифозна лихоманка, лептospiroz, бешиха, паратиф тощо.

Оцiнка чисельностi. Наймасовiший вид. У природних умовах залежно вiд умов року й типу екосистем чисельнiсть мiшi коливається вiд 10 до 200 особин/га.

Причини змiни чисельностi. У людських поселеннях коливання чисельностi обумовлюються тiльки хворобами, у природних екосистемах – врожайнiстю основних кормових об’ектiв. Чисельнiсть зазнає занадто великих коливань.

Заходи охорони. Не здiйснюються.

Соціальне значення. Значної шкоди завдає врожаю зернових культур. Порушує цілісність споруд, може викликати їх повне руйнування. Вид небезпечний як носій збудників захворювань (див. хвороби).

Функціональне значення. Як ґрунторий і масовий вид часто створює основу екскреторного опаду. Разом з іншими мишоподібними ґрунториями бере участь у різних ґрунтотвірних процесах, у створенні пресингового блоку проти техногенного забруднення.

МИША КУРГАНЦЕВА

Курганчиковая мышь

Mus sergii Valch (1928) [*Mus spicilegus*, *Mus hortulanus* Nordmann]

Ряд Гризуни – *Rodentia* (*Muriformes*)

Родина Мишіні (Миши) – *Muridae*

Таксономічна характеристика. Один із 25 видів роду, один із двох видів роду у фауні України та Дніпропетровської області. Багато дослідників вважають його підвидом хатньої миши. Відрізняють від хатньої миши за біологічними особливостями.

Статус. Не має.

Морфологічні ознаки. Розміри, як у хатньої миши. Забарвлення вохристо-руде. Черево від чисто білого до темно-сірого. На відміну від миши хатньої, не має специфічного непримісного запаху (рис. 4.54).

Рис. 4.54. Миша курганцева

Поширення. Південна та середня смуга Східної Європи, Крим, Кавказ, Алтай, степи Північного Казахстану. В Україні поширений у степових районах. У Дніпропетровській області вид поширений у центральній і південній частинах (карта 31).

Mісцеперебування. Відкриті ландшафти: цілинні степові ділянки, поля. Оселяються завжди поблизу посівів злакових. Особливо полюбляють забур'янені ділянки (Писарєва, 1948). Живуть у норах, які риують самі. На відміну від хатньої миши, утворюють курганчики, в яких зберігають запаси корму (зерно). Нори складні, розгалужені, із багатьма входами. На глибині 20–30 см під курганчиком облаштовують гніздову камеру.

Біологічні особливості. Активність. Активна протягом року. У зимовий сон чи сплячку не впадає. Пік добової активності припадає на сутінки.

Розмноження. Розмножуються з ранньої весни до пізньої осені, приблизно чотири–п'ять разів на рік. В одному приплоді буває 5–8 малят.

Живлення. Основний корм – насіння злакових. У літній період споживає траву та пагони. У курганчиках зберігають від 3 до 16 кг зерна.

Вороги, паразити, хвороби. Такі самі, як у миши хатньої.

Оцінка чисельності. Середній за чисельністю вид. У сприятливі роки може становити масовим. Зазвичай чисельність коливається в межах 15–60 особин/га.

Причини зміни чисельності. Хвороби та врожайність кормів.

Заходи охорони. Не здійснюються.

Соціальне значення. У роки масової чисельності являє велику небезпеку для врожаю зернових культур. Через утворення курганчиків завдає великої шкоди під час механізованого збирання врожаю.

Функціональне значення. Як і в миши хатньої.

ПАЦЮК СІРИЙ (МАНДРІВНИЙ)

Криса серая

***Rattus norvegicus* Berkenhout (1769)**

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Мишині (Миши) – Muridae

Таксономічна характеристика. Один із 97 видів роду у світовій фауні. Один із двох видів у фауні України, єдиний вид роду у фауні Дніпропетровської області, представлений номінативним підвидом *R. n. norvegicus* Berkenhout (1760).

Статус. Не має.

Морфологічні ознаки. Найкрупніший вид родини у фауні України. Довжина тіла 18,0–25,0, хвоста – 12,0–23,0 см. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Вага 150–250 г. Хвіст коротший, ніж тіло (75–80 %), поступово потоншується до вершини. Ступні витягнені, пальці порівняно довгі. Другий і четвертий пальці на задній кінцівці довші, ніж крайні. На передній кінцівці найбільші (дорівнюють третьому та четвертому пальцям), а п'ятий – укорочений. Тулуб щільний. Морда порівняно тупа та широка. Вушна раковина не досягає ока. Забарвлення від порівняно світлого, рудувато-бурого, до більш темного, брудно-вохристо-бурого. Виділяються окремі жорсткі та довгі остьові волосини з металевим відтінком. Черевний бік трохи світліший, із темною основою волосся (рис. 4.55).

Поширення. По всій Земній кулі, крім полярних областей, деяких районів Сибіру та пустель. Пошириений по всій території України та Дніпропетровської області (карта 1).

Micцеперебування. Мешканець житлових і господарських будівель. В умовах Дніпропетровської області зустрічається у великій кількості по берегах річок, у заплавах, на поливних полях, часто далеко від людських поселень. Зустрічається в городах, на пустирях, у скиртах соломи. Свої кубла пацюк улаштовує в затишних куточках: під підлогою, у стінах будівель. У природних умовах риє досить складні розгалужені нори з багатьма входами на глибині 0,5–2,5 м. Нори закінчуються гніздовою камeroю.

Біологічні особливості. Активність. Осілий вид, у сплячку не впадає. Активність цілодобова, із переважанням сутінкової та нічної.

Рис. 4.55. Пацюк сірий

Розмноження. Розмножується протягом усього року, утворюючи від трьох до шести приплодів. У кожному приплоді по 6–8 (до 14) сліпих і голих малят. Найінтенсивніше розмножується у весняно-літній період. У тримісячному віці молодь стає статевозрілою, бере участь у розмноженні.

Живлення. У місцях людських поселень живиться відходами та продуктами. Особливо багато споживають зернового корму в коморах. У природних умовах годується на полях зерновими та іншими злаками. Часто перевагу віddaє тваринним кормам – рибі, дрібним гризунам, молюскам.

Вороги, паразити, хвороби. Вороги в населених пунктах – коти та собаки. У природних умовах – вовки, лисиці, тхори, куниці, dennі та нічні хижі птахи. Пацюки інтенсивно заражені ектопаразитами (блохами, кліщами) – до 75 % ураженості. Вони – хазяї багатьох гельмінтів, джерело поширення трихінельозу. Хворіють на чуму, туляремію, кліщові сипнотифозні лихоманки, лептоспіroz, бешиху, бруцельоз, листорельоз, псевдосказ тощо.

Оцінка чисельності. Масовий вид.

Причини зміни чисельності. Спад чисельності спостерігається в період масових інфекцій і збіднення кормової бази.

Заходи охорони. Не здійснюються.

Соціальне значення. Певне значення мають як хутрові звірі. Їхні шкіри використовують у шкірообробній та хутровій промисловості. Дуже шкідливий вид. Крім знищення та псування продуктів харчування людей і домашньої худоби, псує тару, цінні предмети вжитку (хутро, текстиль тощо). Має першорядне епідеміологічне значення. Переносить збудників чуми, туляремії, декілька десятків кліщових сипнотифозних лихоманок та інших захворювань.

Функціональне значення. Риана активність відіграє деяку роль у зволоженні ґрунтів, їх збагаченні поживними речовинами.

МИШКА ЛУГОВА, або МИШКА-МАЛЮТКА

Мышь-малютка

Micromys minutus Pallas (1771)

Ряд Гризуни – *Rodentia* (*Muriformes*)

Родина Мишині (Миши) – *Muridae*

Таксономічна характеристика. Єдиний вид роду. У фауні України та Дніпропетровської області представлений номінативним підвидом *M. m. minutus* Pallas (1771).

Статус. Не має.

Морфологічні ознаки. Найдрібніший вид гризунів фауни України. Довжина тіла 4,7–6,0 см. Вага 4,1–5,8 г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Хвіст дорівнює довжині тіла. Морда тупа, вуха та очі малі. Мишка лучна має пружні м'язи, які дозволяють повернутися навколо себе й тонких гілочок. Забарвлення однотонне, із буруватими та рудуватими тонами. Хутро м'яке, остьове волосся тонке та довге (рис. 4.56).

Поширення. Уся Західна Європа, Центральна та західні райони Східної Європи, Північний Казахстан, Сибір і Далекий Схід. В Україні та Дніпропетровській області поширені по всій території (карта 1).

Місцеперебування. Тримається зволожених місцевостей і річкових долин, забочених просторів, берегів водойм і чагарникових заростей. Часто зустрічається на

полях, особливо на зернових культурах. Оселяється навіть на ділянках лісової рекультивації шахтних відвалів (Булахов и др., 1980), коли після опадів затримується вода. Зимою перебуває у скиртах соломи разом з іншими мишами, або в норах, які риє сама. Будує кулеподібні гнізда з двома входами на висоті до 1,5 м над землею.

Біологічні особливості. Активність. Вид осілий. Активна протягом року. У зимовий сон і сплячу не впадає. Проявляє нічну активність.

Розмноження. За літо приводить три–четири приплоди, у кожному по 5–8 малят. Перший приплід спостерігається на початку травня, останній – у жовтні.

Живлення. Живиться насінням злаків, бобових і дрібними комахами. Зелений корм (трава, листя) не відіграють великої ролі у раціоні. На полях тварини зазвичай споживають зерна культурних злаків (вівса, проса та інших рослин).

Вороги, паразити, хвороби. Ворогів у лучної миші досить багато: хижі птахи, граки, ворони, сороки, сорокопуди, сови, ласки, тхори, лисиці. Зарженість ектопаразитами складає 60–70 %. Хвороби невідомі.

Оцінка чисельності. Чисельність виду невисока. У 1950-х роках чисельність оцінювалася 3 балами, зараз – 2. В окремі роки щільність миші може бути дуже високою.

Причини зміни чисельності. Такі, як у польової та інших мишей.

Заходи охорони. Не здійснювалися.

Соціальне значення. Узагалі мало шкідливі або навіть нешкідливі у звичайні за чисельністю роки. У роки масової чисельності може завдавати шкоди зерновим культурам.

Функціональне значення. Не вивчалося.

Рис. 4.56. Мишка лугова

ХОМ'ЯК ЗВИЧАЙНИЙ

Хомяк обыкновенный

Cricetus cricetus Linnaeus (1758)

Ряд Гризуни – *Rodentia (Muriformes)*

Родина Хом'якові (Хом'яки) – *Cricetidae*

Таксономічна характеристика. Єдиний вид роду у світовій фауні. У фауні України та Дніпропетровської області представлений двома підвидами: *C. c. nehringi* Matschie (1901) та *C. c. tauricus* Ognev (1921).

Статус. Вид занесено до додатка 2 Бернської конвенції та Червоного списку Дніпропетровської області (ІІ категорія).

Морфологічні ознаки. Розміри великі. Довжина тіла 24,0–35,0, хвоста – 3,8–5,8 см. Вага 470–715 г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Морда помірної

довжини. Вуха короткі, вкриті тонким темним і білим густим (у кінцевій третині) волоссям. Ступні опушені в області п'яток. На першому пальці передньої кінцівки – плоский ніготь. Хвіст поблизу основи товстий, не більше ніж удвічі довший за ступню. Тіло вкрите коротким і жорстким волоссям. Мордочка коротка та широка. Забарвлення строкате: верх тіла жовтувато- або рудувато-бурий, черево та груди чорні. На щоках, плечах і боках тулуба по три великих світлих плями. Боки голови руді, кінець морди та лапи білі (рис. 4.57).

Рис. 4.57. Хом'як звичайний

Поширення. Західна Європа та центральна частина Східної Європи. В Україні вид поширений у лісостеповій і степовій зонах. У Дніпропетровській області зустрічається по всій території (карта 1).

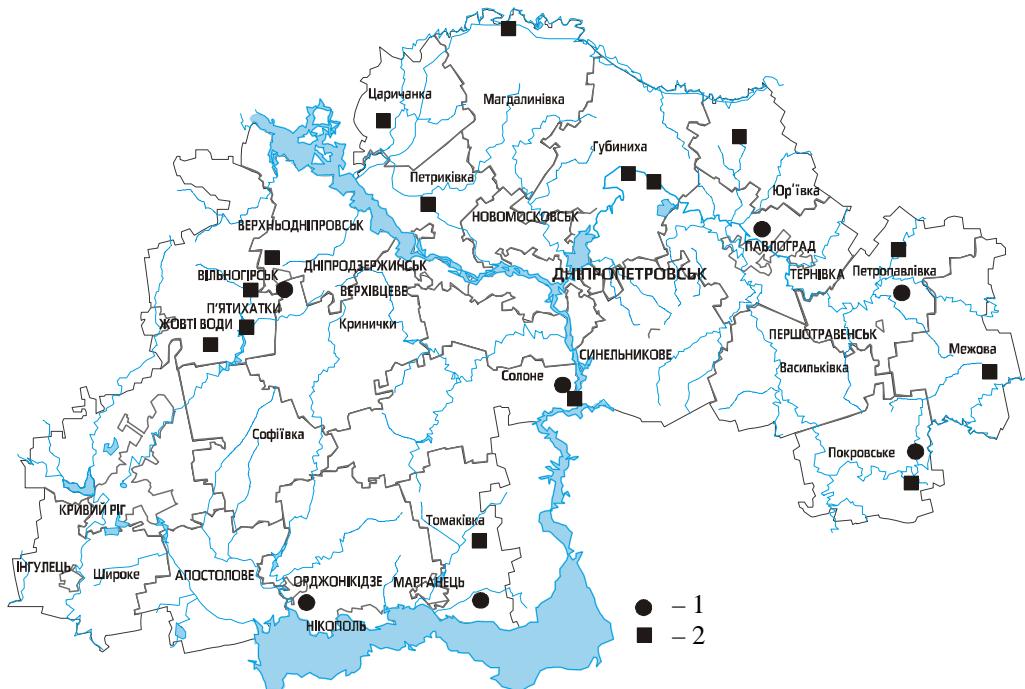
Місцеперебування. Оселяється на цілинних ділянках, луках, у заростях чагарників, на узліссях, а також на ланах, городах, присадибних ділянках. Сховища представлени складною системою нір, що починаються з вертикального входу, який переходить у розгалужену мережу з декількома камерами та коморами на глибині до 2,5 м. У коморах заготовляє на зиму корм до 16 кг (зерно, горох, картопля, морква тощо).

Біологічні особливості. Активність. Осілий вид. Із вересня–жовтня по квітень впадає в зимовий сон. Пік добової активності припадає на сутінки та ніч.

Розмноження. Хом'яки дуже плодочі. Починаючи з квітня, дають два–три приплоди. Вагітність триває 30–35 діб. У приплоді в середньому буває до 15 (від 7 до 18) малят. Через 18–20 діб вони починають жити самостійно. Статевозрілими стають у річному віці.

Живлення. Споживає зелену частину рослин, насіння, клубні різних рослин, а також дрібних тварин – комах, мишоподібних гризунів, ящірок, іноді розорює пташині гнізда, з'їдаючи яйця та пташенят у видів, що гніздяться на поверхні ґрунту.

Вороги, хвороби. Сильна та злобна тварина, спроможна досить боліче кусати. Тому ворогів у хом'яків менше, ніж у ховрахів, які за розмірами не набагато менші. На них нападають великі сови (пугач), тхори, лисиці та вовки. Хворіють на туляремію та одну з форм кліщових сипнотифозних лихоманок.

Карта 31. Поширення миші курганцевої (1) та хом'ячка сірого (2).

Карта 32. Поширення сліпачка звичайного

Оцінка чисельності. У післявоєнні роки чисельність хом'яка була високою. Навіть заготконтори заготовляли його шкурки. Щільність оцінювалася 4 балами; зараз вона дуже низька, всього 1 бал.

Причини зміни чисельності. Знищення місць перебування, інтенсивне застосування пестицидів.

Заходи охорони. Не здійснювалися. Необхідно зменшити антропогенний тиск на цілинні степові ділянки та узлісся байрачних дібров, надати статус заповідних територій ділянкам, де зустрічається цей вид.

Соціальне значення. Другорядний промисловий хутровий звір. При значній чисельності може стати шкідником зернових і городніх культур.

Функціональне значення. Спорудження розгалуженої системи нір, які проникають на значні глибини, занесення значної кількості органіки під землю обумовлюють значну ґрунтотвірну роль цього виду. В умовах степових екосистем унаслідок рииной діяльності хом'яка підвищується вологість і вміст повітря у ґрунті, інтенсифікується утворення гумусу на значних глибинах, створюються умови для підвищення рівня біорізноманіття.

ХОМ'ЯЧОК СІРИЙ

Серый хомячок

Cricetulus migratorius Pallas (1770)

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Хом'якові (Хом'яки) – Cricetidae

Таксономічна характеристика. Один із 10 видів роду у світовій фауні. Єдиний вид у фауні України та Дніпропетровської області, представлений підвидом *C. c. bellicosus* Charlemagne (1915).

Рис. 4.58. Хом'ячок сірий

Статус. Занесений до Червоно-го списку Дніпропетровської області (ІІ категорія).

Морфологічні ознаки. Розміри середні. Довжина тіла 9,6–12,8, хвоста – 2,2–3,5 см. Вага 25,9–44,2 (34,5) г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Вуха одноколірні, порівняно великі, морда гостра. Хвіст покритий коротким волоссям. Поперечних кілець із луски на ньому немає. Забарвлення спини димчасто-сіре, темно-сіре. На голові та хребті помітне потемніння, але смуги не утворюються. Черево світло-сіре або білясте. Лапки білі. Хвіст двоколірний (рис. 4.58).

Поширення. Східні Балкани, Мала, Передня та Середня Азія, Алтай, Західна Монголія, Північно-

Західний та Центральний Китай, південна частина Європи, Кавказ. В Україні поширений у всіх лісостепових і частково степових областях. Відсутній у сувільних лісах Полісся, Карпат і Закарпаття. У Дніпропетровській області зустрічається скрізь, але нерівномірно (карта 31).

Mісце перебування. Оселяється на відкритих просторах – у степах, на полях, узліссях байрачних дібров; сувільних заплавних дібров уникає. Мешкає в підземних норах, які мають декілька входів і закінчуються продуктами коморами, сліпими віднірками або гніздовими камерами.

Біологічні особливості. Активність. Вид осілий. У зимову сплячку чи зимовий сон не впадає. Активний цілий рік. Веде переважно нічний спосіб життя, хоча тварин можна часто спостерігати на поверхні й у денні часи.

Розмноження. Хом'ячки розмножуються два–три рази на рік. Приводять по 5–7 малят після 13–19-денної вагітності. Молодь першого приплоду починає розмножуватися в тому ж році.

Живлення. Живляться переважно рослинами. Охоче поїдають і різних тварин – від комах і молюсків до мишоподібних гризунів. Із рослин улюблений корм – злаки, полин, осока, астрагал, ягоди, зерно культурних злаків, насіння соняшнику, гарбузів, кавунів.

Вороги, паразити, хвороби. Серед ворогів зареєстровані сови, хижі птахи, сорокупуди, кішки, ховрахи, ласка та інші. Інтенсивно уражається ектопаразитами – блотами, кліщами (87 %). Хворіє на чуму та туляремію.

Оцінка чисельності. Ніколи в умовах області не досягає масової чисельності. Завжди був нечисленним видом. У 1950-і роки його щільність коливалася в межах 3–4, зараз становить 2 бали.

Причини зміни чисельності. Забруднення екосистем отрутохімікатами.

Заходи охорони. Охороняється в заказнику Комарівщина, що у Присамар’ї.

Соціальне значення. У зв’язку з малою чисельністю загрози не являє.

Функціональне значення. Не вивчалося.

СЛІПАЧОК (СЛІПАШОК) ЗВИЧАЙНИЙ

Обыкновенная слепушонка

Ellobius talpinus Pallas (1770)

Ряд Гризуни – *Rodentia* (*Muriformes*)

Родина Хом'якові (Хом'яки) – *Cricetidae* (*Arvicolidae*)

Таксономічна характеристика. Один із трьох видів роду. Єдиний вид роду у фауні України та Дніпропетровської області, представлений номінативним підвидом *E. t. talpinus* Pallas (1770).

Статус. Вид занесено до Червоного списку Дніпропетровської області.

Морфологічні ознаки. Розміри середні. Довжина тіла 10,0–12,0, хвоста – до 1,7 см. Вага 75–112 г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Має низку ознак пристосування до підземного способу життя та рийної активності за допомогою різців. Очі маленькі. Вух немає. Замість них лише складки шкіри. Губи ізоляють різці від ротової порожнини. Кінцівки короткі, п’яточні ділянки задньої кінцівки невеликі, не наближаються до мозолей. Забарвлення варіє від світлого, жовто-рудого до чорного. Черево сіре з палевим відтінком (рис. 4.59).

Поширення. Степи південної, південно-західної та східної частини Східної Європи, Казахстану, Середньої Азії, Китаю та Монголії. В Україні поширений у Дніпропетровській, Херсонській, Миколаївській та Запорізькій, південно-східних районах Донецької області. На Дніпропетровщині зустрічається переважно у центральній та південній частинах. Спорадично реєструється в міжріччі рік Самара та Оріль (карта 32).

Micetoperебування. Сухі ділянки цілинного степу з різноманітним трав'яним покривом, сіножаті, перелоги, рідше – на орних землях. Рис досить довгі (до 100 м) і дуже розгалужені нори на глибину 30–40 см. Від центральних довгих нір відходять віднорки на 20–50 м. В окремих із них улаштовують гніздові камери чи комори, в інші викидають ґрунт. Викиди мають форму півмісяця. Поблизу гніздових камер облаштовують «туалети», після їх заповнення забивають хід ґрунтом і будують нові.

Рис. 4.59. Сліпачок звичайний

Біологічні особливості. Активність. У сплячку не впадають. Добова активність припадає на день і сутінки.

Розмноження. Протягом року приносять два–три приплоди, у кожному з них налічується по 3–5 малят. У п'ятимісячному віці молодь спроможна до розмноження. За два місяці молодь виростає до розмірів дорослих тварин.

Живлення. Живляться підземними частинами різних степових рослин (корінням, кореневищами, цибулинами). Улюблені корми – кореневища ірисів, цибулини тюльпанів.

Вороги, хвороби. Не відомі.

Оцінка чисельності. Нечисленний вид. У 1950-х роках його щільність оцінювалася 4 балами; зараз складає 2 бали, зустрічається дуже рідко.

Причини зміни чисельності. Скорочення площі природних ділянок, придатних для існування виду.

Заходи охорони. Не здійснювалися.

Соціальне значення. При великій чисельності популяції можуть завдавати шкоди городнім і баштанним культурам.

Функціональне значення. Завдяки рийній активності значно впливає на фізико-хімічні властивості ґрунтів. Сприяє їх розсоленню, збільшенням аерації та вологості, збагаченню поживними речовинами.

ОНДАТРА (ОНДАТРА ЗВИЧАЙНА)

Ондратра (мускусная крыса)

***Ondatra zibethicus* Linnaeus (1766)**

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Хом'якові (Хом'яки) – Cricetidae (Arvicolidae)

Таксономічна характеристика. Єдиний вид роду. В Україні адвентивний вид.

Статус. Не має.

Морфологічні ознаки. Довжина тіла 25,0–35,0, хвоста – 20,0–28,0 см. Вага 900–1000 г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Вушна раковина ледве виступає з хутра. Хвіст із боків сильно сплющений, вкритий волоссям і дрібною лускою. Пальці задніх кінцівок з'єднані невеличкими плавальними перетинками. Хутро складається з грубого остьового волосся та м'якого, щільного підшерстя. Забарвлення від вохристо-рудого до чорного, частіше каштаново-коричневе. Молоді звірки сіро-бурого кольору. У паховій області дорослих тварин розташовані залози, які виділяють мускусний секрет (рис. 4.60).

Рис. 4.60. Ондратра звичайна

Поширення. Природний ареал – Північна Америка. Акліматизована в Європі та Азії. Зустрічається по всій території України та Дніпропетровської області (карта 1).

Місцеперебування. Напівводяний вид. Ондратри заселяють затишні та заболочені місця, річки з повільною течією. Найулюбленіші біотопи – заплавні лісові та старице-ві озера, степові озера, які густо заростають вищою водною рослинністю (очеретом,

осоками та іншими). Гніздові камери споруджують залежно від структури берегової зони. При пологих берегах будують так звані «хатки» серед заростей очерету. При більш або менш крутих берегах риють нори, вихід яких розташований під водою, а гніздові камери – під поверхнею землі вище рівня води.

Біологічні особливості. Активність. Активна цілий рік. Під льодоставом потрапляє у схованки завдяки мускусному секрету. Ондатра – нічна тварина. Восени, коли заготовляє на зиму корм, проявляє й денну активність.

Розмноження. У березні, липні, а іноді й у вересні приносить приплід. Вагітність триває 25–26 діб. Народжуються 6–7 сліпих і майже голих малят. Через два тижні малята починають плавати, а в семимісячному віці починають розмножуватись.

Живлення. Ондатра охоче поїдає листя, пагони дерев і чагарників, які ростуть по берегах водойм. Найулюблініший корм – верби. Також споживає різні трави та водні рослини – очерет (особливо молоді пагони), осот, аїр і багато інших. Зрідка ондатри поїдають і водних тварин: молюсків, жаб, раків і рибу, ікрою жаб і риб.

Линяння. Процес линяння розтягнутий і малопомітний. Зміна волосяного покриву відмічається одразу після звільнення водойм з-під льоду.

Вороги, паразити, хвороби. У ондатри багато ворогів: норка, тхори, лисиці, вуж болотяний, шуліка, орлан-білохвіст, великі хижі риби (сом і щука). Хворіють на туляремію, геморагічну лихоманку, паратиф.

Оцінка чисельності. За короткий період часу ондатра стала важливим промисловим об'єктом. Через 20 років після акліматизації добувалося до 17 тис. шкурок ондатри на рік. У 1960–1970-х роках її чисельність по області складала 20–30 тис., зараз – 1,0–1,3 тис. звірків.

Причини зміни чисельності. Обміління водойм, різкий підйом паводкових вод, висихання озер і боліт, перепромисел.

Заходи охорони. Не здійснювалися.

Соціальне значення. Цінний промисловий звірок. Використовується м'ясо та цінне хутро. Хутро міцне. Займає в промислі області третє місце після лисиці та зайця.

Функціональне значення. Бере участь як ґрунторій у ґрунтотвірних процесах, виносить у водне середовище багато мінералів.

СТРОКАТКА СТЕПОВА (ПОЛІВКА СТЕПОВА)

Степная пеструшка

Lagurus lagurus Pallas (1978)

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Хом'якові (Хом'яки) – Cricetidae (Arvicolidae)

Таксономічна характеристика. Один із трьох видів роду у світовій фауні. Єдиний вид роду у фауні України та Дніпропетровської області, представлений номінативним підвидом *L. l. lagurus* Pallas (1978).

Статус. Занесена до Червоного списку Дніпропетровської області як зниклий вид.

Морфологічні ознаки. Невеличкий звірок із дещо видовженим тілом і коротким хвостом. Довжина тіла 8–12, хвоста – 0,7–0,9 см. Вага 9,0–23,0 (17,1) г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Вуха маленькі, ледве виступають з-під хутра. Підошви вкриті волоссям, але бугорки на пальцях добре помітні. Забарвлення – від бурува-

то-сірого до сірувато-палевого. По верхній частині тіла від кінчика носа до хвоста уздовж хребта проходить чорна смуга (рис. 4.61).

Поширення. Центральні та південно-східні райони степової та лісостепової зон Східної Європи, Казахстан. В Україні пошиrena лише в східних областях, проникає через південні райони в Полтавську, на лівобережжя Дніпропетровської, у Луганську, Донецьку, Харківську області. На Дніпропетровщині до зникнення зустрічалася в районі середньої течії долини р. Оріль та у верхів'ях долини р. Самара та Вовча (карта 33).

Рис. 4.61. Строкатка степова

Місцеперебування. Типова тварина сухих степових просторів. Віддає перевагу цілинним степам та перелогам. Зрідка оселяється на оброблених землях: багаторічних травах, межах, уздовж польових ґрунтovих шляхів, по толоках. Риє неглибокі нори з кількома отворами та системою підземних ходів. У кожній норі оселяється тільки пара звірків, але всі вони розміщені поряд і спілкуються між собою протоптаною стежкою. Можуть утворювати колонії.

Біологічні особливості. Активність. Осілий вид, активний цілий рік. Активність спостерігається протягом усієї доби з невеликими перервами, найбільша вона вночі.

Розмноження. Розмножуються 4–6 разів на рік. Після 14–20-денної вагітності самки народжують 5–10 малят, які у віці 1,5–2,0 місяця приступають до розмноження.

Живлення. Живляться різними рослинами. Охоче пойдають зелені та підземні частини рослин: кореневища, цибулини тощо. Оселяючись поблизу полів, строкатки знищують зелені сходи і стигле зерно зернових культур.

Вороги, хвороби. Вороги – численні хижі птахи (кібці, боривітри, канюки, сови), лисиці, тхори, ласка. Хворіє на туляремію.

Оцінка чисельності. В умовах області завжди був рідкісним видом. Нині зник. У районах поширення може утворювати масову чисельність.

Причини зміни чисельності. Розорювання цілинних ділянок.

Заходи охорони. Не здійснювалися.

Соціальне значення. У роки масової чисельності здатна на пасовищах знищити до 50 % зеленої маси, виїдає найцінніші кормові рослини. Шкодить зерновим культурам.

Функціональне значення. Не вивчалося. У районах масового поселення сповільнює накопичення первинної продукції, бере участь у ґрунтотвірних процесах.

НОРИЦЯ РУДА, або РУДА ЛІСОВА ПОЛІВКА

Рыжая полевка (Еропейская рыжая полевка)

Clethrionomys glareolus Schuber (1780) [Myodes glareolus Pallas (1811)]

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Хом'якові (Хом'яки) – Cricetidae (Arvicolidae)

Таксономічна характеристика. Один із 7 видів роду у світовій фауні. Єдиний вид роду у фауні України та Дніпропетровської області, представлений підвидом *C. g. isticus* Miller, 1909.

Статус. Не має.

Морфологічні ознаки. Дрібний мишоподібний звірок. Довжина тіла 8,0–11,5, хвоста – 3,9–6,0 см. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Вага 12,3–26,1 (18,8) г. Забарвлення спини іржаво-коричневе, різних відтінків, черево темно-сіре, хвіст різко двоколірний – зверху темний, знизу білуватий, вкритий коротким волоссям (рис. 4.62).

Рис. 4.62. Нориця руда

Поширення. Лісова та лісостепова зона від Шотландії до Туреччини на заході та пониззя р. Енісей і Саян на сході. На території України поширенена в лісовій і лісостепової зонах, переважно в межах різноманітних лісових насаджень, у гірських районах Карпат (крім полонин). По долинах річок проникає в степову зону. У Дніпропетровській області заселяє заплавні дібриви та аренні ліси. У північній частині території – долинні ліси Приорілля, Самари та Дніпра, аренні бори та соснові насадження, байрачні дібриви Новомосковського, Павлоградського, Юр'ївського, Петропавлівського, Васильківського, Покровського, Солонянського, Верхньодніпровського, П'ятихатського, Криворізького, Апостолівського, Нікопольського районів (карта 34).

Місцеперебування. Нориця руда відноситься до небагатьох полівок, основне місцеперебування яких – лісові екосистеми. Населяє ліси найрізноманітнішого типу: хвойні та листяні, суцільні лісові масиви та узлісся, байрачні дібриви та штучні насадження на плакорі, по яких проникає на південь у степові райони. Охоче оселяється у зволожених лісах із щільним підліском і трав'яною рослинністю. У зимку руду полівку нерідко можна зустріти в скіртах соломи на полях, що межують із лісом. Живуть

ці тварини в норах, які риуть самі (серед дерев і чагарників). Своє кубло роблять під землею, сполучаючи його кількома ходами з поверхнею ґрунту.

Біологічні особливості. Активність. Осілий вид, активний протягом усього року. Добовий ритм активності не виражений, реєструють лише невеличкі перерви після вживання їжі.

Розмноження. Розмножуються нориці три–четири рази на рік – із травня до вересня. Вагітність триває 25 діб. У приплоді 4–8 малят. Малята швидко розвиваються, у двомісячному віці дають свій перший приплід.

Живлення. Живиться нориця насінням різних деревних порід, корінням, молодою корою, бруньками та лісовими травами. Поїдає також комах і їх личинок, червів, молюсків, багатоніжок тощо.

Вороги, паразити, хвороби. Вороги нориці рудої – ті самі, що й у мишій (хижі птахи, сови, ласка, горностай, тхори, куниці, лисиця тощо). Зараженість ектопаразитами (блохами, гамазовими та іксодовими кліщами) сягає 70–75 %. Хворіють на сипно-тифозну лихоманку, весняно-літній енцефаліт, лептоспіроз тощо.

Оцінка чисельності. У місцях поселення – масовий вид. У різних лісових екосистемах Дніпропетровської області чисельність нориці у звичайні роки складала 14–40 особин/га, у так звані «мишачі роки» – до 60–180 особин/га.

Причини зміни чисельності. Неврожайні роки, нерегульовані весняні повені, хвороби.

Заходи охорони. Не здійснюються.

Соціальне значення. Завдає шкоди в лісових розплідниках. Природний носій збудників інфекційних захворювань – кліщової сипно-тифозної лихоманки, весняно-літнього енцефаліту, лептоспірозу та бешихи.

Функціональне значення. Рийна активність сприяє оптимізації фізико-хімічних властивостей і біологічної активності ґрунтів у степових лісах.

ЩУР (НОРИЦЯ, КРИСА) ВОДЯНИЙ

Водяная крыса, или водяная полевка

Arvicola terrestris Linnaeus (1758) [*Arvicola amphibius* Blasius, 1858]

Ряд Гризуни – *Rodentia* (*Muriformes*)

Родина Хом'якові (Хом'яки) – *Cricetidae* (*Arvicolidae*)

Таксономічна характеристика. Один із двох видів роду у світовій фауні та фауні України. Єдиний вид роду у фауні Дніпропетровської області, представлений підвидом *A. t. meridionalis* Ognev (1922).

Статус. Занесений до Червоного списку Дніпропетровської області (IV категорія).

Морфологічні ознаки. Звірок схожий за зовнішнім виглядом і розмірами на панциру сірого. Довжина тіла 14,0–21,0, хвоста – 6,9–10,3 см. Тіло масивне, вага 113–295 г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Голова велика, вушні раковини сховані у хутрі. Внутрішні вирости верхніх губ позаду різців значні, густо вкриті волоссям, але не зростаються між собою і не ізолюють різці від ротової порожнини. Кінцівки порівняно короткі. Кігти помірної величини. Підошви голі, із добре розвиненими мозолями та гребенеподібними оторочками з густого волосся по боках. Волосяний покрив диференційований на густий і тонкий підшерстя і грубе остисте волосся. Забарвлення варіює від тьмяно-сірого до чорного, частіше – рудувато-буре.

Черево світліше. Хвіст укритий рідким волоссям. Вид пристосований до напівводного способу життя (рис. 4.63).

Поширення. Заплави річок і заболочені простори вододілів північної частини Євразії: від лісотундр до пустель включно, в горах підімається до субальпійських лук. На території України поширений у Поліссі та Лісостепу. У степову зону проникає по долинах річок. У Дніпропетровській області зустрічається у річкових долинах, в озерах і ставках із значною площею водного дзеркала (карта 34).

Misцеперебування. Місця поселення тісно пов'язані з водоймами та зваженими ділянками навколо них у різних ландшафтах. Найулюбленніші лісові стариці та заплавні озера. По берегах річок оселяється невеличкими ізольованими групами. У степових озерах і заболочених ділянках живиться по берегах із наявністю широкої смуги прибережних заростей, особливо очерету, рогозу та осок. В осінній період тварини можуть перекочовувати в сади, городи, скирти соломи. Веде підземний спосіб життя, риє нори у зваженому ґрунті, на берегах водойм. Один–два отвори розміщені вище рівня води. Нора закінчується гніздовою камeroю. Поряд із нею щури будують кілька продуктових камер. У літній період утворюють ряд простих захисних нір.

Рис. 4.63. Щур водяний

Біологічні особливості. Активність. Тварини активні протягом року, із добре вираженою сезонною зміною місця перебування: на зиму відкочовують на заплавні луки, у чагарникові зарости, суцільні лісові масиви. Активні цілодобово з невеличкими перервами. Зиму проводять переважно в норах.

Розмноження. Період розмноження триває протягом теплого сезону. Самки приносять 4–6 приплодів на рік, в яких по 6–8 малят. Через місяць малята живуть самостійно і протягом року стають статевозрілими.

Живлення. Живляться переважно прибережними та водними рослинами (очеретом, рогозом, стрілолистом, осоками, хвощами, рдестами, лататтям). Охоче споживають листя, стебла, кореневища, квіти; зрідка – насіння. На городах і в садах живляться овочами, корою фруктових дерев. Натрапивши на тварин, споживають і їх (водяні комахи, їх личинки, молюски, дрібна риба, ікра риб і жаб, яйця птахів). На зимовий період роблять запаси з коренів, кореневищ і стебел різних рослин.

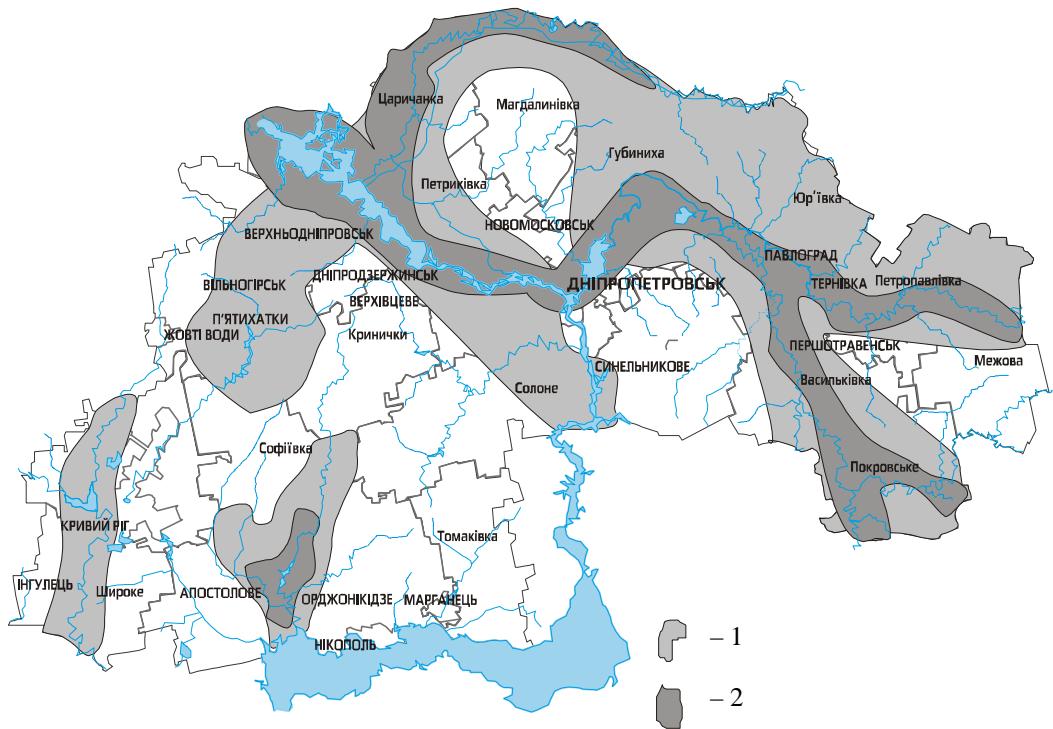
Вороги та хвороби. Вороги щурів водяних – хижі птахи (особливо шуліки, болотні луні та сови), майже всі хижі ссавці, що мешкають у районі місцеперебування щурів. Зараженість ектопаразитами дуже висока, майже абсолютна (до 100 %). Хворіють на туляремію та лептоспіroz.

Оцінка чисельності. У районах поширення можуть ставати масовими. В умовах області вид рідкісний. У 1950-х роках чисельність щурів оцінювалася 4, а зараз складає 2 бали.

Причини зміни чисельності. Пересихання річок і озер. Різка зміна рівня поверхневих вод у долинах річок, що залежить від спаду або підйому води гідроелектростанціями.

**Карта 33. Поширення строкатки степової:
до початку 1920-х (1) та 1950-х років (2)**

Карта 34. Поширення пориць: рудої (1) та водяної (2)

Заходи охорони. Не здійснювалися.

Соціальне значення. Другорядний промисловий хутровий звір. В окремих країнах Західної Європи вид активно добувається (Population dynamics ..., 1997). При масовій чисельності здатний завдавати значної шкоди городнім культурам і ставковому рибному господарству. Носій деяких інфекційних захворювань, частіше всього – туляремії.

Функціональне значення. Не вивчалося.

НОРИЦЯ ПОЛЬОВА, або ПОЛІВКА ЗВИЧАЙНА

Обыкновенная полевка

Microtus arvalis Pallas (1778)

Ряд Гризуни – Rodentia (Muriformes)

Родина Хом'якові (Хом'яки) – Cricetidae (Arvicolidae)

Таксономічна характеристика. Один із 65 видів роду у світовій фауні. Один із 8 видів роду у фауні України. Один із двох видів роду у фауні Дніпропетровської області, представлений підвидом *M. a. rossiaemeridionalis* Ognev (1924), якому зараз деякі дослідники (Загороднюк, 1999) надають ранг виду (нориця лугова).

Статус. Не має.

Морфологічні ознаки. Полівка середніх розмірів. Довжина тіла 9,0–14,0, хвоста – 3,1–4,9 см. Вага 12,0–18,7 (16,3) г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Задня ступня із шістьма підошвовими бугорками. Забарвлення верху бурувато- або коричнювато-вохристе. Хвіст двоколірний – зверху чорнуватий, знизу – білуватий. Черево – брудно-біле (рис. 4.64).

Поширення. Більша частина Західної Європи, Східна Європа, північні та центральні частини Малої Азії, Північно-Західна Монголія, Північно-Західний Китай. В Україні вид поширений по всій території, уникає лише суцільних лісових масивів, сухих степів і гірських районів Карпат і Криму. У Дніпропетровській області поширений скрізь, домінує у відкритих ландшафтах, лісосмугах, штучних насадженнях, байрачних дібровах. У суцільні заплавні ліси майже не заходить (карта 1).

Рис. 4.64. Нориця польова

Mісце перебування. Оселяється на посівах злаків і багаторічних трав, ріллі, цілинних степових ділянках, перелогах, узліссях, у лісосмугах, штучних лісових насадженнях, байрачних дібровах і садах. Під час збирання врожаю скручується під скіртами. Буде нори із складною системою ходів і віднорків із численними вхідними отворами. Сполучені між собою нори утворюють цілі колонії, що займають іноді великі площа. Кубла роблять під землею на глибині 30–50 см. Запасають кормові об'єкти у норах, кількість яких тим більша, чим більша чисельність нориць (Marpes, 1998).

Біологічні особливості. Активність. Осілий вид, активний протягом року. Частково перекочовує у скірти соломи та людські оселі. Активний цілодобово, але частіше в сутінки та вночі.

Розмноження. Самки дуже плодючі. Розмножуються протягом усієї теплої пори року, у скіртах і взимку. Вагітність триває 19–23 доби. Самки народжують по 4–8 малят, які стають статевозрілими на 21–22-у добу життя. Такою здатністю до швидкого розмноження пояснюється майже стала висока чисельність.

Живлення. Вживають різноманітні рослинні корми: зерно, листя озимини, підземні кореневища та бульби, різне насіння, жолуді.

Вороги та хвороби. Вороги ті самі, що й для інших нориць і мишей. Зараженість ектопаразитами (блохи, кліщі) дуже висока – 80–95 %. Тварини хворіють на чуму, туляремію, лептоспіroz та інші інфекційні захворювання.

Оцінка чисельності. Масовий вид. Чисельність завжди дуже висока: на полях може досягати 180–250 особин/га, у лісових екосистемах значно менша. У штучних лісових насадженнях і лісосмугах – 26–30 особин/га, у байрачних дібровах – 20–25 особин/га. У заплавних дібровах і аренних борах вид майже відсутній.

Причини зміни чисельності. Чисельність майже не змінюється, коливання мають досить малу амплітуду.

Соціальне значення. Нориця звичайна – головний шкідник сільського господарства, який може знищити від 10 до 30 % урожаю зернових культур. Узимку шкодить плодовим садам. Даний вид – основний носій туляремії та інших інфекційних захворювань.

Функціональне значення. Зі ссавців у штучних лісах і лісосмугах – це основний функціональний елемент у ґрунтотвірних процесах.

НОРИЦЯ ЧАГАРНИКОВА (ПОЛІВКА ПІДЗЕМНА)

Европейская земляная полевка

Microtus subterraneus Selus-Longchamps (1836)

Ряд Гризуни – *Rodentia* (*Muriformes*)

Родина Хом'якові (Хом'яки) – *Cricetidae* (*Arvicolidae*)

Таксономічна характеристика. Один із 65 видів роду у світовій фауні. Один із 8 видів роду у фауні України. Один із двох видів роду у фауні Дніпропетровської області, представлений підвидом *M. s. ukrainicus* Vinogradov (1922).

Статус. Занесена до Червоного списку Дніпропетровської області (VI категорія). *Морфологічні ознаки.* Дрібна довгохвоста полівка. Довжина тіла 9,5–10,3, хвіст – близько 30 % довжини тіла. Вага 7,1–12,8 (10,1) г. Зубна формула: $i\ 1/1\ c\ 0/0\ pm\ 0/0\ m\ 3/3 = 16$. Забарвлення спини темно-сіре з буруватим відтінком, черево сіре. Хвіст двоколірний: зверху сіро-бурий, знизу білуватий (рис. 4.65).

Поширення. Широколистяні ліси та лісостепова зона Західної Європи; на схід – до центральних районів Воронезької області; на півден – до південної частини Вінницької, північної частини Миколаївської та Дніпропетровської, південної частини Харківської та Луганської областей. На території України пошиrena на великій площі лісової та степової зон у межах Закарпатської, Вінницької, Житомирської, Рівненської, Волинської, Київської, Полтавської, Чернігівської, Сумської, Харківської та північних районів Дніпропетровської області. На Дніпропетровщині поширення обмежене північною частиною в пониззі долин Дніпродзержинського та верхньої частини Дніпровського водосховища (Верхньодніпровський, Царичанський та Петриківський райони), долинами рік Оріль та Самара, їх приток (Петриківський, Царичанський, Магдалинівський, Новомосковський, Павлоградський, Юр'ївський та Петропавлівський райони) (карта 35).

Micromys musculus. Мешкає в різних лісових екосистемах. Особливо полюбляє ділянки з густою чагарниковою рослинністю та високим травостоем. У межах області переважно насеяє заплавні та байрачні дібрани. Прокладає неглибокі, але зі складною мережею ходів, нори.

Біологічні особливості. Активність. Активна протягом року, цілодобово, з невеликими перервами. На поверхню тварини виходять дуже рідко.

Розмноження. Вивчене недостатньо. Відомо, що період розмноження охоплює березень–вересень. За цей час спостерігається від двох до чотирьох приплодів із 3–4 малятами. Великої чисельності не досягає.

Живлення. Живиться переважно підземними частинами лісових трав і жолудями. Зрідка споживає й тваринні корми, що зустрічаються в норах (переважно комах).

Вороги, хвороби. Не з'ясовані. Переважно вороги ті самі, що й для інших мишоподібних гризунів. Хвороби не відомі.

Оцінка чисельності. Вид нечисленний. У 1950-х роках щільність населення оцінювалася 4, нині 3 балами.

Причини зміни чисельності. Не з'ясовані.

Заходи охорони. Не здійснювалися.

Соціальне значення. У зв'язку з малою чисельністю не завдає шкоди сільському та лісовому господарству. Епідеміологічна роль не з'ясована.

Функціональне значення. Як ґрунторий відіграє значну роль у формуванні фізико-хімічних властивостей і біологічної активності ґрунтів у степових лісах, що сприяє підвищенню екологічної стійкості лісових екосистем в умовах Степу.

Рис. 4.65. Нориця чагарникова

Карта 35. Поширення нориці чагарникової.

Карта 36. Поширення тарпана: до початку XIX сторіччя (1)
та в кінці XIX – на початку ХХ сторіччя (2)

ТАРПАН, або КІНЬ СТЕПОВИЙ

Тарпан

Equis gmelini Antonius (1912)

Ряд Непарнопалі (Непарнокопитні, Копитні) –
Perissodactyla (Mesoxonia, Equiformes)

Родина Коні – *Equidae*

Таксономічна характеристика. Один із 7 сучасних (один із 17 вимерлих і сучасних) видів роду у світовій фауні. Один із двох сучасних (один із шести вимерлих і сучасних) видів роду у фауні України. Єдиний (єдиний із сучасних і вимерлих) вид роду у фауні Дніпропетровської області, представлений вимерлим підвидом *E. g. gmelini* Anthonius (1912).

Статус. Вид занесено до Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) як зниклий.

Морфологічні ознаки. Великі ссавці, значно більші, ніж віслюки, з порівняно тонкими ногами. На кінцівках по одному пальцю, відтягнутому копитом. На внутрішньому боці передніх кінцівок розташовані так звані «каштани» у вигляді плоских бляшок, які часто вважаютьrudиментами пальців. Шкіра вкрита щільним волоссяним покривом, що складається з пружної ости та м'якого підшерстя. Довге, грубе волосся на верхній частині ший утворює так звану гриву. Таке ж волосся росте по всьому хвосту. Забарвлення палево-коричневе. Довжина тулуба до 200 см, висота в холці – 125–140 см. Вага – понад 400 кг. Морда витягнена. Зубна формула: $i\ 3/3\ c\ 1/1\ pm\ 3/3\ m\ 3/3 = 40$ (рис. 4.66).

Поширення. Степ і лісостеп Європи, Західний Сибір, Казахстан, Середня та Центральна Азія. На думку В. Є. Соколова (1979), можливе знаходження в Монголії. В Україні був поширений у лісостеповій та степовій зонах. У Дніпропетровській області – по всій території. В Україні останній екземпляр виду був убитий у Асканії-Новій в 1879 році. Але, за свідченнями очевидців-старожилів, цей вид ще можна було спостерігати у балці Кобильній (Широківський район) на початку ХХ сторіччя. Це, можливо, був останній осередок існування виду (карта 36).

Місцеперебування. Різноманітні степові асоціації, цілинні ділянки.

Біологічні особливості. Не відомі, але, ймовірно, були подібні до кулана. Тварини жили табунами. Основний корм – трав'яниста та чагарникова рослинність.

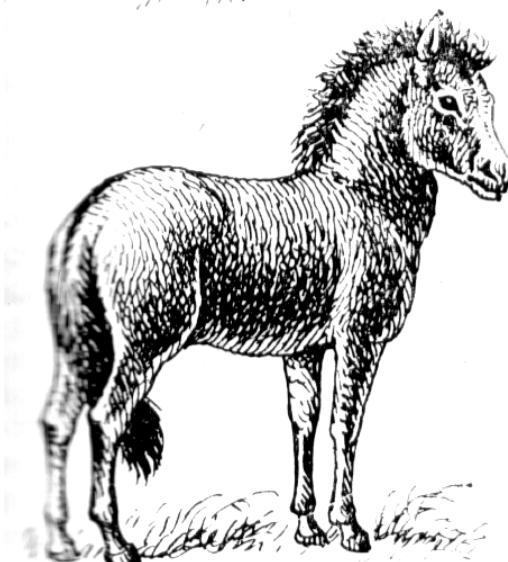

Рис. 4.66. Тарпан степовий

Причини зникнення. Майже повна ліквідація широких просторів степів, які необхідні для існування тварини, пряме винищення людиною та масова поява вовків на початку XIX сторіччя (Сокур, 1961).

КАБАН ДИКИЙ (ЗВИЧАЙНИЙ)

Кабан обыкновенный

Sus scrofa Linnaeus (1758)

Ряд Ратичні (Парнопалі, Парнокопитні) – *Artiodactyla* (*Paraxonia, Cerviformes*)

Родина Свині дикі (Свинячі) – *Suidae*

Таксономічна характеристика. Один із трьох видів роду у світовій фауні. Єдиний вид роду у фауні України та Дніпропетровської області, представлений підвидами *S. s. attila* Thomas (1912) і *S. s. continentalis* Nehring (1889).

Статус. Вид занесений до додатка З Бернської конвенції.

Морфологічні ознаки. Доить велика тварина з коротким масивним тілом, товстою, короткою шию, великою головою, порівняно тонкими кінцівками та коротким хвостом. Довжина тіла 125–175, висота холки 80–100 см. Вага 150–250 кг. Зубна формула: $i\ 3/3$ $c\ 1/1$ $pm\ 4/4$ $t\ 3/3 = 40$. Вуха порівняно довгі та широкі, морда витягнена, закінчується п'ятачком. У самців верхні та нижні ікла зігнуті, стирчать із рота догори. Забарвлення від чорного до рудо-бурого. Поросята світло-буру з яскравими поздовжніми смугами на спині та боках. Органи нюху та слуху добре розвинені. Волосяний покрив грубий, щетинистий. Вершини середніх пальців значно більші за крайні пальці (які розташовані вище та не торкаються землі в стоячому положенні) (рис. 4.67).

Поширення. Західна Європа, Північна Африка, Іран, Афганістан, Кавказ, Середня Азія вздовж південної межі Сибіру до Тихого океану, Китай. В Україні природне поширення відмічається у плавнях Дністра, піdnімається до Вінницької, Кіровоградської, Київської, Полтавської областей. На Дніпропетровщині кабан дикий акліматизований: завезений у 1961, натуралізований у 1965 році. Завозився із західних популяцій європейського дикого кабана та далекосхідної популяції уссурійського кабана. Зараз по області поширений скрізь (карта 1).

Рис. 4.67. Кабан дикий

Mісце перебування. Мешканець різноманітних ландшафтів. Оселяється в різних лісових екосистемах і штучних плакорних лісових масивах, байрачних і заплавних дібровах, аренних борах, соснових насадженнях у долинах річок, заболочених річкових долинах, очеретяних заростях по берегах озер (Dardaillon, 1986). Здійснює місцеві трофічні кочівлі на сільськогосподарські поля та городи. Улаштовує лігвища серед кущів, очерету, у сирому ґрунті.

Біологічні особливості. Активність. Вид осілий, але спроможний робити значні переміщення по території на 100–200 км. У літній період активний із заходу сонця до світанку, зимою – у денні години. Веде гуртовий або стадний спосіб життя. Старі самці (сікачі) тримаються поодинці.

Розмноження. Період гону – листопад–січень. Вагітність триває 114–140 діб. Поросята народжуються у березні–травні. У виводках 4–6 (буває 10–12) поросят. Лактація триває 2,5–3,5 місяця. Статевозрілими стають на другому році життя.

Живлення. Кабани належать до поліфагів. Вони – всеїдні тварини, що живляться переважно підземними та надземними частинами різних лісових або водно-болотних рослин, плодами дуба, диких фруктових дерев, городніх і баштанних культур. Поїдають дрібних ссавців, пташенят, дощових червів, комах (Schnebel, Griswold, 1983; Wolkers et al., 1994; Sobańska, 2005).

Линяння. Починають линяти навесні, у березні–травні.

Вороги, хвороби. Вороги кабана – вовки. На поросят нападають лисиці та собаки. Часто вражається трихінелами (Robert et al., 1987; Kapel, Gamble, 2000; Nöckler et al., 2006; First isolation of *Trichinella britovi* ..., 2006) та хламідіями (Occurrence of Chlamydiaceae spp. ..., 2004). Хворіють на чуму, бешиху свиней, ящур, туляремію, сибірку, токсоплазмоз, саркоцистоз (Isolation and characterisation ..., 1997; Avapal et al., 2004; Kozdrowski, Dubiel, 2004; Seroprevalence of *Toxoplasma gondii* ..., 2005; Seroprevalence of six reproductive pathogens ..., 2006).

Оцінка чисельності. Максимальна чисельність спостерігалася наприкінці 1960-х – на початку 1980-х років: до 10 особин/1000 га. Щільність оцінювалася 4 балами. З початку 1980-х років і, особливо, із початку 1990-х чисельність кабана різко скоротилася (до 2 балів). У лісових екосистемах вона коливається в межах 4–8 особин/1000 га. За оцінками мисливських господарств, в області зараз нараховується 776–833 кабани.

Причини зміни чисельності. Неврожай, хвороби й, головне, – перепромисел і браконєрство.

Заходи охорони. Вид охороняється в Дніпровсько-Орільському природному заповіднику.

Соціальне значення. Цінний промисловий звір. Дає смачне м'ясо, шкіру та щетину. У районах із високою чисельністю тварини можуть завдавати шкоди посівам сільськогосподарських культур, баштанам, городам.

Функціональне значення. Бере участь у формуванні фізико-хімічних властивостей ґрунту (Groot-Bruinderink, Hazebroek, 1996; Howells, Edwards-Jones, 1997), в утворенні екологічних механізмів лісовідновлення у штучних лісових екосистемах. Встановлено, що вид впливає на газовий режим ґрунту та атмосфери (Jones et al., 1998).

САРНА (КОЗУЛЯ) ЄВРОПЕЙСЬКА, або КОЗА ДИКА

Европейская косуля (дикая коза)

***Capreolus capreolus* Linnaeus (1758)**

Ряд Ратичні (Парнопалі, парнокопитні) – Artiodactyla (Paraxonia, Cerviformes)

Родина Оленячі (Олені) – Cervidae

Таксономічна характеристика. Один із двох видів роду у світовій фауні, фауні України та Дніпропетровської області, представлений номінативним підвидом *C. c. capreolus* Linnaeus (1758).

Статус. Вид занесено до додатка 3 Бернської конвенції.

Морфологічні ознаки. Невеличкі стрункі оленіньки. Довжина тіла 100–130, висота холки – 65–90 см. Вага 20–40 кг. Зубна формула: $i\ 0/3\ c\ 0/1\ pm\ 3/3\ m\ 3/3 = 32$. Тварини з високими тонкими кінцівками, довгою шию та невеликою головою. Морда відносно коротка, вуха великі, широкі. Хвіст маленький, із хутра не видається. Самці мають роги з трьома кінцями. Надочні відростки відсутні. Забарвлення одноколірне: узимку – бурувате, улітку – іржаво-червонувате. «Дзеркальце» поблизу черева світліше. Молоді особини на спині та боках мають білі або жовті плями. Волосяний покрив грубий, ламкий. Самці скидають роги в листопаді–грудні. Нові відростають і звільняються від шкіри в липні (рис. 4.68).

Поширення. Західна Європа, Естонія, Латвія, Литва, Білорусія, Європейська частина Росії (без Крайньої Півночі), Мала Азія, Закавказзя. На території України сарна поширина в усіх правобережних лісових та лісостепових районах. На Лівобережжі вид населяє лісові насадження Полтавської, Харківської, Чернігівської областей. У районі Карпат зустрічається переважно в смузі смерекових і букових лісів. На Дніпропетровщині поширина по всій території на правобережжі, у долинних лісах Орілі, Самари та Вовчої, байрачних дібровах лівобережжя області (карта 37).

Місцеперебування. Сарна – мешканець різноманітних лісових екосистем. Перевагу віддає заплавним і байрачним дібровам, аренним борам. Охоче оселяється в старих штучних лісових насадженнях. Тримається освітлених ділянок із добре розвиненим підліском і чагарниками, полянами та заростаючими вирубками, кілками, заростями очерету, заплавними озерами.

Біологічні особливості. Активність. Осілий вид, але здатний здійснювати чималі переходи по 100–200 км залежно від наявності кормів. У літній період сарна активна вечорами та вдосвіта, у похмурі дні та взимку – вдень.

Розмноження. Гін відбувається в липні–серпні. Він супроводжується бійками самців. Для сарни характерна короткочасна моногамія. Вагітність триває близько 40 тижнів. Масове отелення спостерігається у травні–червні. Самки народжують одне–двох козенят. Період лактації триває два–три місяці. Статевозрілими сарни стають на другий рік життя.

Живлення. Живляться паростками, листям і бруньками осики, верби, берези, липи, ясения, кленів, хвоєю сосни, різноманітною трав'янистою рослинністю, мохом, ягодами, жолудями, горішками.

Линяння. Процес линяння відбувається один раз на рік (у березні–квітні).

Вороги, хвороби. Головний ворог сарни – вовк. Чималої шкоди завдають лисиця та собака єнотовидний, які нападають на козенят. Хворіють сарни на сибирку, ящур, чуму рогатої худоби, туберкульоз і некробацільоз. Спостерігалися випадки загибелі тварин від інтенсивної глистної інвазії.

Оцінка чисельності. В умовах Дніпропетровської області у 1950-х роках була рідкісним видом. Мала чисельність у цей період, обумовлена великою кількістю вовка, оцінювалася всього у 2–3 бали. Після різкого зменшення поголів'я вовка щільність її зросла до 4 балів і становила від 16 до 44 особин/1000 га. Зарах щільність знову скоротилася до 2 балів (8–15 особин/1000 га). За даними мисливських господарств, загальна чисельність сарни на території області сягає 4–5 тисяч особин. Найбільша популяція спостерігається в державному заказнику Богданівський, створеному на відпрацьованих землях гірничо-марганцевих розробок.

Рис. 4.68. Сарна європейська

Причина зміни чисельності. Наявність великої кількості вовків, збільшення інтенсивності промислового тиску, браконьєрство.

Заходи охорони. Охороняється у Дніпровсько-Орільському природному заповіднику та державному заказнику Богданівський.

Соціальне значення. Цінний промисловий звір, об'єкт спортивного полювання. Отримують смачне м'ясо, шкіру та мисливські трофеї – мальовничі роги.

Функціональне значення. Як наймасовіший представник ратичних – споживачів деревно-чагарникової рослинності, прискорює процеси гуміфікації та мінералізації автотрофів, оптимізує кругообіг речовин. Трофо-метаболічна активність популяції сарни сприяє інтенсифікації ґрунтотвірних процесів.

САРНА (КОЗУЛЯ) СИБІРСЬКА (КОЗА ДИКА СИБІРСЬКА)

Сибирская косуля

Capreolus pygargus Pallas (1771)

Ряд Ратичні (Парнопалі, парнокопитні) – *Artiodactyla* (*Paraxonia, Cerviformes*)

Родина Оленячі (Олені) – *Cervidae*

Таксономічна характеристика. Один із двох видів роду у світовій фауні, фауні України та Дніпропетровської області.

Статус. Не має.

Морфологічні ознаки. За зовнішніми ознаками подібна до європейської сарни. Відрізняється більшими розмірами: довжина тіла 120–165, висота холки 70–120 см. Вага 40–65 кг. Зубна формула: $i\ 0/3\ c\ 0/1\ pm\ 3/3\ m\ 3/3 = 32$. Забарвлення значно світліше, ніж у європейської сарни: влітку – бурувато-сіре, взимку – світло-рудувате. Роги мають 3–5 відростків, більш масивні, більше розвинені, ніж у європейської сарни (рис. 4.69).

Рис. 4.69. Сарна сибірська

Поширення. Сибір, Середня Азія, Північний Кавказ. На території України цей вид зустрічається лише у Кіровоградській (Чорний ліс) та на лівобережжі Дніпропетровської області (Самарський ліс). У Дніпропетровській області, таким чином, поширений переважно на аренній частині Самарського лісу (у Новомосковському та Павлоградському районах). Із 1970-х років цей вид регулярно зустрічається в Комісарівському лісі (П'ятихатський район). У вказаніх районах мешкає спільно з сарною європейською, утворює гіbridні форми (карта 37).

Місцеперебування. Широкодолинні короткозаплавні дібрани з наявністю другої тераси із сосновими борами, або зі старими сформованими штучними сосновими на-

садженнями. Тварини оселяються на лісових ділянках із щільним підліском і багатим трав'яним покривом.

Біологічні особливості. Подібні до таких у сарни європейської.

Вороги, хвороби. Такі самі, як і в сарни європейської.

Оцінка чисельності. Рідкісний як для області, так і для України в цілому вид. Зараз обґрунтovується включення його до Червоного списку області (ІІ категорія). У 1960–1970-х роках загальна чисельність сибірської козулі оцінювалася 2, зараз – тільки 1 балом. У Самарському лісі вона складає близько 10–15 % від загальної чисельності обох видів козуль, що становить 4–7 особин/1000 га.

Причини зміни чисельності. Збільшення чисельності вовків, браконєрство, відстріл особин з мальовничими рогами.

Заходи охорони. Не здійснюються. Для збереження виду необхідно організувати регіональний ландшафтний парк у Присамар’ї з включенням усієї другої тераси.

Соціальне значення. Цінний промисловий звір. Ціниться за смачне м'ясо, гарну шкіру та вишукані роги.

Функціональне значення. Таке саме, як у сарни європейської.

ЛОСЬ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Лось (сохатий)

Alces alces Linnaeus (1758)

Ряд Ратичні (Парнопалі, парнокопитні) – *Artiodactyla* (*Paraxonia, Cerviformes*)

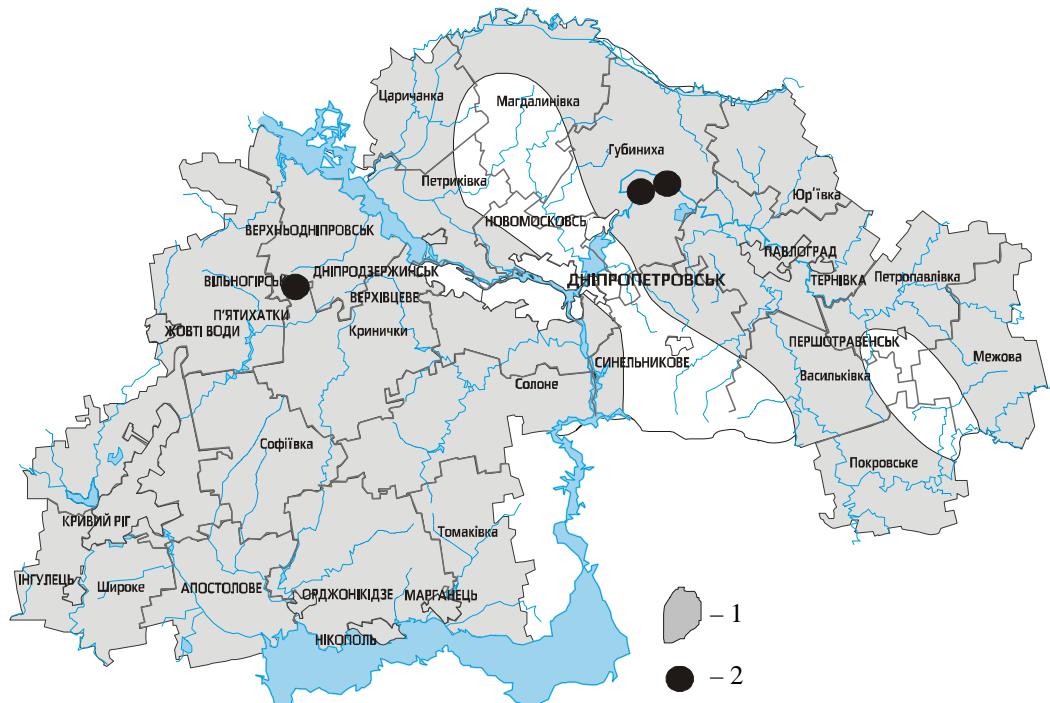
Родина Оленячі (Олені) – *Cervidae*

Таксономічна характеристика. Єдиний вид роду у світовій фауні, фауні України та Дніпропетровської області, представлений номінативним підвидом *A. a. alces* Linnaeus (1758).

Статус. Вид занесено до додатка 3 Бернської конвенції.

Морфологічні ознаки. Дуже великий, сильний, високоногий звір. Найбільший представник родини оленів. Довжина тіла 279–300, висота в холці 225–235 см. Вага до 570 кг. Голова велика, сильно витягнена з потовщеною верхньою губою. Шия коротка та товста. Вуха довгі, широкі, загострені на кінцях. Хвіст не виступає з хутра. На горлі – звисаючий шкіряний виріст («сережка»). Самці мають великі важкі роги, які утворюють «лопату» з різною кількістю відростків. Забарвлення одноколірне, темно-буре, ноги світліші, наприкінці майже білі. «Дзеркала» немає. Волосяний покрив грубий, ламкий. Зубна формула: $i\ 0/3\ c\ 0/1\ pm\ 3/3\ m\ 3/3 = 32$ (рис. 4.70).

Поширення. Північні та середні області Східної Європи, Сибір, Далекий Схід і Північна Америка. В Україні був дуже рідкісним звіром, що іноді заходив із північних лісів суміжних областей Білорусії та Росії, оселявся на Поліссі. У 1950-х роках він став інтенсивно поширюватися у Чернігівській, Житомирській, Волинській, Сумській, Полтавській, Київській областях. У 1950–1957 роках почав охоплювати долинні ліси степової зони. На Дніпропетровщині уперше з'явився в 1957 році (Булахов, 1968), спочатку в долині ріки Самара у Петропавлівському районі, а потім, у тому ж році восени, – у заплавах Дніпра (верхня частина Дніпровського водосховища, Петриківський район). До 1968 року повністю прижився, а з 1970 року лось оселився фактично в усіх лісовах масивах, де були природні або штучні соснові насадження (карта 38).

Карта 37. Поширення сарн: європейської (1) та сибірської (2)

Карта 38. Поширення лося: перші появі лося на території області (1), місця постійного перебування (2), появі під час активних переміщень (3)

Рис. 4.70. Лось європейський

Місцеперебування. Мешканець рівнинних тайгових і змішаних лісів. Далеко проникає в тундрову та лісостепову зони. Тримається заболочених ділянок, околиць озер, прирічних вербняків, молодих зарослих вирубок, лісових ділянок із густим підліском, чагарником і високим трав'яним покривом. В умовах Дніпропетровщини переважує віддає вільшаникам, березово-осиковим колкам, аренним борам (особливо суборам), молодим сосновим насадженням. Найбільше приваблює для влаштовування лігвищ і стійбищ наявність поблизу вказаних місць заболочених, зарослих лісових озер.

Біологічні особливості. Активність. Вид осілий, але здатний до значних просторових переміщень, які можуть сягати 200–400 км. Активний цілий рік. У зимку та до початку літа він веде зазвичай денний спосіб життя, потім до осені – нічний. Протягом осені, коли починається гін, активний цілодобово. Зміна активності за сезонами пов’язана з чисельністю кровосисних комах (мошки, комарі, гедзі тощо). Тварини ведуть як поодинокий, так і груповий спосіб життя, але не утворюють великих стад. Самці скидають роги з кінця жовтня до початку січня, нові виростають у квітні–травні. Повністю формуються роги в липні–серпні.

Розмноження. Гін починається у вересні, триває до кінця жовтня: між самцями проходять жорстокі бої. Після цього формуються тимчасові моногамні сім’ї. Вагітність триває 225–237 діб. У травні–червні самки народжують одне–двох рудуватих лосенят. Ростуть і розвиваються лосенята досить швидко. Уже через 20–30 хвилин після народження вони стають на ноги. Починають добре бігати лише через місяць. Період лактації триває близько 3,5 місяця. Після цього молоді особини повністю переходят на самостійне живлення. Статева зрілість настає в кінці другого року. Тривалість життя – до 20 років.

Живлення. Лосі споживають молоді пагони, листя та кору майже всіх деревних порід. Улюблений корм – осика, тополя, різні верби, горобина та береза. В умовах області, особливо в зимовий період, вид віддає перевагу гілкам і корі молодих дерев сосни.

Линяння. Линяють навесні, з березня по травень.

Вороги, хвороби. Серед ворогів в умовах Дніпропетровщини значне місце можуть посідати тільки вовки. Лосі хворіють на сибірку, часто уражаються гельмінто-

зами. Лось – хазяїн 38 видів гельмінтів. Зараженість гельмінтами може становити до 100 %, серед них найнебезпечніші трематодози фасціолоїдного типу. Великі неприємності для тварин створюють комарі, мошки та гедзі.

Оцінка чисельності. З кінця 1960-х років чисельність виду у лісах Присамар'я та Приорілля становила 4–8 особин/1000 га. Із початку 1980-х років щільність стала зменшуватись, скоротилася в найкращих угіддях до 2–6 особин/1000 га. Із початку 1990-х років чисельність лося скоротилася майже в 10 разів – у різних угіддях до 0,2–0,5 особин/1000 га. За даними мисливських господарств, у 2001–2002 роках загальна чисельність виду в області становила 10, а в 2003 році – усього 5 голів.

Причини зміни чисельності. Занадто великий промисловий тиск, масове браконьєрство, збільшення чисельності вовків.

Заходи охорони. Охороняється в Дніпровсько-Орільському природному заповіднику. У решті державних заказників місцевими та мисливськими господарствами ведеться планомірний необґрутований відстріл майже до повного знищення. Необхідно у всіх державних і місцевих заказниках заборонити полювання на лося, негайно створити в місцях найбільшого його перебування – в Самарському лісі – державний заповідник.

Соціальне значення. Цінний промисловий звір. Дає багато поживного та смачного м'яса, шкіру (виготовляють замшу, взуття). Шерсть використовують у меблевій промисловості (м'які меблі). Роги дуже цінуються як трофей.

Функціональне значення. Лосі разом з іншими ссавцями завдяки масовому виділенню трофометabolітів беруть участь у оптимізації ґрунтотвірних процесів у степових лісах.

ОЛЕНЬ ПЛЯМИСТИЙ

Пятнистий олень

Cervus nippon Temminck (1838)

Ряд Ратичні (Парнопалі, парнокопитні) – *Artiodactyla* (*Paraxonia*, *Cerviformes*)

Родина Оленячі (Олені) – *Cervidae*

Таксономічна характеристика. Один із 12 видів роду у світовій фауні, один із трьох видів роду у фауні України, один із двох видів роду у фауні Дніпропетровської області, представлений підвидом *C. n. hortulorum* Swinhoe (1864).

Статус. Вид занесено до додатка 3 Бернської конвенції.

Морфологічні ознаки. Великий, стрункий, тонконогий звір із невеликою головою на стрункій, майже вертикальній, шиї. Довжина тіла 149–180, висота в холці – 87–112 см. Вага – 104–130 кг. Зубна формула: $i\ 0/3\ c\ 1/1\ pm\ 3/3\ m\ 3/3 = 34$. Вуха досить великі, дуже рухомі. Роги дорослих самців мають до чотирьох відростків. Основний тон забарвлення влітку рудий, світліший по боках і на череві. По спині тягнуться темна смужка, яка переходить на хвіст. Горло жовтувате, голова блідо-бура. Внутрішня частина стегон і пах – білі. По боках тіла розкидані чіткі білі плями. У зимовому хутрі переважають сіро-бурі відтінки. Волосяний покрив грубий, ламкий. Хвіст порівняно довгий, під ним розташоване «дзеркальце» (рис. 4.71).

Поширення. Природний ареал – південь Уссурійського краю, Східний Китай, Північний В'єтнам, Корея, Японія. Акліматизований у Новій Зеландії. У Європейську частину Росії почав завозитися з 1938 року, масова інтродукція – у 1955–1960 рр.

В Україну вперше завезений у 1941 році в Асканію-Нову. Нині вид акліматизований у багатьох областях України. На Дніпропетровщину завозився з 1961 року (Обухівське, Кочерез'ке та Калинівське мисливські господарства Петриківського, Павлоградського та Солонянського районів). До 1981 року процес акліматизації відбувався успішно. Наприкінці 1980-х і в 1990-х роках він майже зник унаслідок браконьєрства; залишились лише поодинокі екземпляри (карта 39).

Рис. 4.71. Олень плямистий

Mісце перебування. Мешканець переважно листяних лісів із підліском. Для виду особливо важлива наявність джерел і невеликих водойм. Зимою тримається переважно в соснових насадженнях.

Біологічні особливості. Активність. У літній період активний вечорами та вдосвіта. Зимою – переважно вдень. Характерний стадний спосіб життя. Роги самці скидають у кінці квітня – у травні. У червні з'являються нові, які повністю формуються в серпні.

Розмноження. Гін триває з кінця вересня до початку листопада. Полігами. Вагітність – 7,5–8 місяців. Масове отелення в червні. Народжують одне, рідко двох оленят. Статева зрілість настає у дворічному віці.

Живлення. Олені вживають різну трав'яну та деревну рослинність. Охоче поїдають жолуді та горіхи.

Вороги, хвороби. Головний ворог – вовки. На оленят часто нападають лисиці. Хворіють на ящур, некробацильоз, пастерельоз.

Оцінка чисельності. В умовах Дніпропетровщини зараз мешкають 18–28 оленів.

Причини зміни чисельності. Зростання чисельності вовків і посилення браконьєрства.

Заходи охорони. Охороняється в Дніпровсько-Орільському природному заповіднику.

Соціальне значення. Цінний промисловий звір. Об'єкт промислового полювання: одержують смачне м'ясо, гарну шкіру та трофеїні роги. В оленячих господарствах вирощують для отримання цінної лікувальної речовини – пантокрину, яку одержують із молодих рогів (пантів).

Функціональне значення. Не вивчалося.

ЛАНЬ

Европейская лань

Cervus dama Linnaeus (1758)

Ряд Ратичні (Парнопалі, парнокопитні) – Artiodactyla (Paraxonia, Cerviformes)

Родина Оленячі (Олені) – Cervidae

Таксономічна характеристика. Один із 12 видів роду у світовій фауні, один із трьох видів роду у фауні України, один із двох видів роду у фауні Дніпропетровської області.

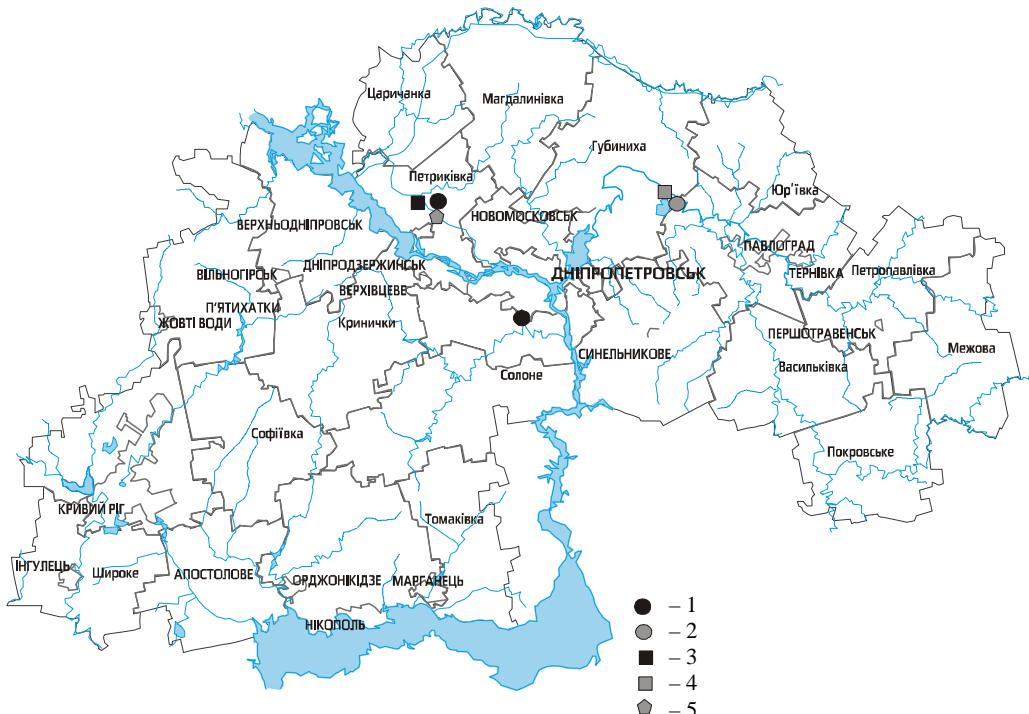
Статус. Вид занесено до додатка 3 Бернської конвенції.

Морфологічні ознаки. Великий олень, дещо щільнішої будови тіла, ніж плямистий. Довжина тіла до 140, висота в холці – 90–100 см. Вага – до 125 кг. Зубна формула: $i\ 0/3\ c\ 1/1\ pm\ 3/3\ m\ 3/3 = 34$. Ноги відносно невисокі. Шия довга, хвіст помітно виступає із-під хутра. Роги великі, на кінцях загострені. Роги самців розширяються в «лопатки». Забарвлення влітку руде зі світлими плямами. Уздовж хребта тягнеться темна смуга. Черево, низ ший та внутрішні поверхні ніг білі. «Дзеркальце» під хвостом невеличке, біле з чорним краєм. Хвіст білий із чорною смужкою. Плями на тілі виділяються не так чітко, як у плямистого оленя. Волосяний покрив грубий і ламкий (рис. 4.72).

Поширення. Природний ареал – Європейські країни, на південь до Середземного моря, Північно-Західна Африка, Єгипет, Мала Азія, Ліван, Сирія, Ірак, Південно-Західний Іран. В Україні адвентивний вид. Почав завозитись у кінці XIX сторіччя. Завозилися окремі тварини у панські маєтки. Регулярна робота з інтродукції почалася із середини 1950-х років. Натуралізований в Азово-Сиваському національному природному парку, на острові Хортиця у Запорізькій області. Зараз поширився у багатьох областях як вид, який проходить активну стадію акліматизації. У Дніпропетровській області перебуває на початковій стадії акліматизації. Роботи з інтродукції продовжуються (карта 39).

Місцеперебування. Головні місця мешкання в районі акліматизації – соснові насадження з високим трав'яним покривом, чагарникові зарості, вирубки. Тварини охоче оселяються в заплавних дібровах.

Біологічні особливості. Активність. Олені найактивніші вранці та ввечері. Часто можуть спостерігатися на пасовищах удень і вночі. Ведуть як поодинокий, так і груповий спосіб життя.

**Карта 39. Місця інтродукції оленя плямистого (вдала – 1, невдала – 2),
лані (вдала – 3, невдала – 4) та муфлона (5)**

Рис. 4.72. Лань

Розмноження. Гін у вересні – кінці жовтня. Вагітність триває 7,5–8,0 місяців. Самки народжують оленят у червні (одного, іноді двох).

Живлення. Трав'яна рослинність, листя, пагони, кора та гілки осики та інших листяних порід – основні об'єкти живлення.

Вороги, хвороби. Основні вороги – вовки. На молодь нападають ще і лисиці. Хворіють на сибірку, сказ, лептоспіроз, дистоматоз.

Оцінка чисельності. У 2001 році у Дніпропетровській області нараховувалося 34 олені, у 2002 і 2003 роках – лише 12.

Причини зміни чисельності. Висока щільність вовків, масове браконерство.

Заходи охорони. Не здійснюються.

Соціальне значення. Цінний промисловий звір, має здебільшого декоративне значення. Утримується у багатьох парках відпочинку.

Функціональне значення. Не вивчалося.

МУФЛОН (БАРАН-МУФЛОН)

Европейский муфлон, или горный баран

Ovis musimon Pallas (1811) (*Ovis ammon* Linnaeus, 1758)

Ряд Ратичні (Парнopalі, парнокопитні) – Artiodactyla (Paraxonia, Cerviformes)

Родина Порожнисторогі – Bovidae

Таксономічна характеристика. Один із 7 видів роду у світовій фауні. Єдиний вид роду у фауні України та Дніпропетровської області.

Статус. Вид занесено до додатка 3 Бернської конвенції.

Морфологічні ознаки. Відносно велика тварина з щільною, але стрункою будовою тіла, високими тонкими ногами, пропорційною горбоносою головою, коротким хвостом, який трохи видається із хутра. Довжина тіла 110–130, висота в холці – 65–70 см. Вага до 200 кг. Зубна формула: $i\ 0/3\ c\ 0/1\ pm\ 3/3\ m\ 3/3 = 32$. На шиї іноді утворюється грива, бороди немає. Роги у самців великі, важкі, від серпоподібної форми до форми пологої спіралі. Самки безрогі. Забарвлення рудувато-коричневе або темно-буре. На спині та по боках часто утворюються світлі плями. Черево, кінець морди та невеличке «дзеркальце» білі. Волосяний покрив грубий, ламкий із невеликим підшерстям. (рис. 4.73).

Рис. 4.73. Муфлон

Поширення. Природний ареал – Північна Африка, острови Середземного моря, північна частина Азії, Закавказзя. Акліматизований у Європі. В Україні акліматизований у Криму та Асканії-Новій. Із початку ХХ сторіччя й зараз інтенсивно інтродукується в різні області степової зони. На Дніпропетровщину в 2001 році завезено 10 екземплярів у Петріківський район. Треба відзначити повну забезпеченість виду кормовою базою, яка характерна для Південно-Східної України (Домнич, 2000) (карта 39).

Місцеперебування. Зазвичай мешканець нижніх і середніх поясів гір. Типові біотопи – відкриті плато з горбистим рельєфом і степовою рослинністю.

Біологічні особливості. *Активність.* Улітку активний у сутінкові години та вночі; узимку – протягом усієї доби.

Розмноження. Гін проходить із середини жовтня до кінця грудня. Вагітність триває п'ять місяців. Самки народжують одного–двох (рідше – трьох) ягнят.

Живлення. Живиться різними злаками, осоками, різnotрав'ям, листям, пагонами та плодами дерев і чагарників.

Линяння. Тварини линяють один раз на рік: починаючи з березня–травня й завершуючи червнем–липнем. Зимове хутро інтенсивно відростає із серпня, повністю формується у жовтні–листопаді.

Вороги та хвороби. Вороги – вовки та орли. Хворіють на сибірку, пастерельоз, деякі інші інфекційні хвороби.

Оцінка чисельності. Зараз в області нараховується 12 муфлонів.

Причини зміни чисельності. У природних місцях мешкання та в місцях натурализації на чисельність впливає доступність кормової бази, чисельність вовків і браконьєрство.

Заходи охорони. Не здійснювалися.

Соціальне значення. Цінний промисловий звір. Цінується за смачне м'ясо, гарну шкіру, хутро та трофейні роги.

Функціональне значення. Не вивчалося.